

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA “1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș (1887-1977)
[Rezumatul tezei de doctorat]

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. IACOB MÂRZA

DOCTORAND:
OVIDIU-VALENTIN BOC

ALBA IULIA
2013

Cuprins

Prolegomene

Argument

I. Direcții în istoriografia românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea

II. Etape și momente din viața și activitatea istoricului Ștefan Meteș

II.1. Originile și familia

II.2. Perioada studiilor

II.3. Director al Arhivelor Statului din Cluj (1922-1947)

II.4. Activitatea politică

II.5. Biblioteca istoricului Ștefan Meteș

II.6. Ultimii ani ai vieții

III. Cronologia și etapele operei lui Ștefan Meteș

III.1. Formarea profesională și influența mediului istoriografic, mai ales a mentorului Nicolae Iorga

III.2. Valențe și concepții pozitivistice în opera sa. Locul ocupat de istoricul Ștefan Meteș în istoriografia românească

III.3. Raportările lui Ștefan Meteș la istoriografia vremii. I Lupaș, S. Dragomir

III.4. Fondul arhivistic *Ștefan Meteș*, izvor inedit de cunoaștere

III.5. Corespondența – izvor de cercetare și reflectare a activității istoricului Ștefan Meteș

IV. Discurs istoric și principalele teme sau direcții

IV.1. Metodă și concepție istorică

IV.2. Ștefan Meteș, istoric al Bisericii românilor ardeleni: Elemente ale discursului

IV.2.1. Influența școlii critice asupra discursului istoricului Ștefan Meteș, cu referire la lucrările de istorie bisericească. Particularități ale scrisului și concepției istorice

IV.2.2. Considerații generale asupra discursului de istorie bisericească la Ștefan Meteș. Clasificarea, tematica și importanța lucrărilor și studiilor de istorie a Bisericii românilor ardeleni

IV.3. Istoric al Evului Mediu românesc

IV.3.1. Preocupări contemporane istoricului Ștefan Meteș asupra Evului Mediu. (O încercare de istoriografie a problemei)

IV.3.2. Concepții vechi și noi asupra periodizării Evului Mediu românesc. Opinia istoricului Ștefan Meteș

IV.3.3. Evul Mediu românesc în opera istoricului Ștefan Meteș

IV.3.3.1. Preocupări de istorie a Bisericii

IV.3.3.2. Evul Mediu reflectat în sintezele de istorie ale lui Ștefan Meteș

IV.3.3.3. Istorie instituțională și / preocupări asupra istoriei familiilor domnești, nobiliare și boierești (istorie socială)

IV.3.3.4. Relațiile dintre Țările Române în Evul Mediu (Transilvania, Țara Românească și Moldova)

IV.3.3.5. Istorie economică

IV.3.3.6. Istoria artei religioase medievale. Pictură, Arhitectură

IV.4. Sursologia la istoricul Ștefan Meteș

Considerații finale

Bibliografie

Anexe

Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș (1887-1977)

Pe parcursul ultimelor două decenii, mediul științific românesc s-a preocupat de recuperarea și restituirea discursului istoric al unor personalități de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (Augustin Bunea, Alexandru Lapedatu, Ioan Rațiu, Iacob Radu, Ioachim Crăciun, Ioan Bianu), precum și de încadrarea lor în istoriografia românească. Același interes a fundamentat și recomandarea prof. univ. dr. Iacob Mârza referitoare la tema actualei teze de doctorat: **Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș (1887-1977)**.

Lucrarea propune o abordare în termenii de mai sus. Prima secvență o constituie **Argumentul** - necesar pentru clarificarea motivației, obiectivelor și metodologiei. Obiectul investigației îl constituie analiza discursului istoric profesat de Ștefan Meteș în cadrul trinomului *școală critică – spirit critic – pozitivism*, fără a neglija nici biografia care i-a influențat inevitabil scrisul. La rostirea numelui Ștefan Meteș apar mai multe întrebări: Cine a fost? Ce studii are? Unde a fost preot? Cum a scris și care sunt principalele direcții ale discursului său?

Răspunsul necesită schițarea profilului personajului și a preocupărilor sale. De aceea, un întreg capitol surprinde cronologic originea, familia, studiile și funcțiile îndeplinite – variabile cu impact direct asupra felului său de a scrie. Nucleul cercetării este dezvoltat în secțiunile finale ale lucrării, unde s-a încercat radiografierea contextului cultural, a influențelor din mediul istoriografic (mai ales din partea lui Nicolae Iorga), a valențelor și concepțiilor pozitivistice din opera lui, precum și a principalelor teme și direcții ale discursului său.

Lipsa informațiilor compacte referitoare la viața și opera istoricului, cu excepția volumului dedicat împlinirii a 85 de ani de activitate, a determinat ca începutul cercetării să fie eminentamente dificil.

La Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj s-au descoperit fondul personal *Ștefan Meteș* și fondul *Filiala Arhivelor Statului Cluj (1922-1989)*. Dosare întregi cu acte personale, manuscrise, copii după diferite lucrări, corespondența cu diferite personalități sau în calitate de Subsecretar de Stat în Guvernul Iorga (1931-1932), toate creionau portretul istoricului clujean – pomind de la familie, copilărie, educație, până la caracteristicile scrisului său și evoluția în istoriografia românească. La *Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca* am descoperit multe dintre lucrările istoricului Ștefan Meteș, dar și surse pe care acesta și-a fundamentat lucrările. Munca de cercetare a continuat în Cluj (*Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”*) și în Sibiu (*Biblioteca Astra* și *Biblioteca Universității „Lucian Blaga”*) prin consultarea unor lucrări generale și speciale despre istoriografia

românească, pozitivism și școlile critice românești, epistemologie, discursul istoric și analiza lui, despre personalități ca Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu sau despre politica românească interbelică. Un instrument prețios de lucru a fost *Bibliografia Istorică a României* – dovada faptului că mijloacele moderne de cercetare pot și trebuie să fie completate de metodele tradiționale de investigare și analiză. Studiarea, compararea și sintetizarea materialului adunat au permis încadrarea mai clară a istoricului Ștefan Meteș în istoriografia românească, transilvăneană și mai ales eclesiastică.

Schimbările petrecute în istoriografia românească sunt evidențiate în **capitolul întâi (Direcții în istoriografia românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea)**, care stabilește unele trăsături ale discursului perioadei în care a trăit și activat Ștefan Meteș. Istoriografia românească a cunoscut evoluții semnificative, cauzate de schimbările sociale și politice prin care au trecut românii. Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea evidențiază imaginea unei societăți românești în profundă schimbare. Tânăra generație de la 1900 năzuia spre propriul ei discurs, grefat pe eșecul înaintașilor. Era momentul în care s-a produs conflictul între conștiința istorică și subiectivitate, între două generații și două școli istorice: „bătrânii” reprezentând școala de factură romantică și „tinerii” care începeau să se afirme, în frunte cu întemeietorii școlii critice: Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan.

Istoriografia românească modernă, spre deosebire de cea veche, a fost mai mult pragmatică decât fantezistă. Contribuția fundamentală a școlii critice a fost ideea pozitivistă propusă de Dimitrie Onciul, a reconstituirii trecutului pe temeiul informației documentare. În aceeași perioadă a început instituționalizarea istoriei în învățământul universitar, dar și tipărirea unui număr important de publicații de specialitate în domeniul istoriei și al științelor auxiliare. Capitolul continuă cu prezentarea activității și a concepțiilor a doi dintre reprezentanții școlii critice: Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan, prin intermediul cărora istoriografia română a evoluat spre argumentarea pe baza documentelor.

După “Unirea de la Alba Iulia”, condițiile istoriografiei române transilvănene s-au schimbat, cercetarea fiind mai organizată și apărând noi direcții de studiu: istoria socială, economică, politică, istoria artei, monografiile, istoria dreptului etc. Un avânt considerabil au înregistrat și disciplinele auxiliare, iar istoria a început să conlucreze cu alte științe și discipline (literatură, artă, sociologie, geografie etc.). Au luat ființă noi centre universitare, institute și reviste de specialitate. Câțiva dintre istoricii de marcă ai perioadei interbelice au fost: Vasile Pârvan, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Constantin Giurescu, Zenovie Pâclișanu,

Ștefan Meteș ș.a. Activitatea lui Ștefan Meteș poate fi încadrată atât în istoriografia interbelică cât și în cea postbelică, el murind în 1977. Alături de el, istoricii marcanți ai deceniilor postbelice sunt: David Prodan, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Gh. Platon, Alexandru Duțu, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Alexandru Zub, Lucian Boia.

Capitolul al doilea al tezei, Etape și momente din viața și activitatea istoricului Ștefan Meteș, surprinde momentele importante din biografia lui Ștefan Meteș. Pe baza informațiilor inedite și a unor articole publicate de el însuși au fost prezentate aspecte referitoare la **satul natal** (Geomal), **perioada studiilor**, **activitatea la Arhivele Statului din Cluj** sau ca **Subsecretar de Stat în Guvernul Iorga**, informații despre **componenta bibliotecii personale** a istoricului și despre **ultimii ani ai vieții**.

Prima secțiune a capitolului cuprinde o prezentare geografică a satul Geomal, informații despre etimologia sau evoluția istorică și statistică a localității, precum și observații despre familia și strămoșii istoricului Ștefan Meteș. Multe referințe au fost preluate chiar din manuscrisul sau din studiul lui Ștefan Meteș despre localitatea natală.

Întâia mențiune a Geomalului apare în anul 1282 și apoi în 1299. La 1349, Geomalul a ajuns prin donație în stăpânirea Capitulului din Bălgrad, pentru ca mai apoi, „în 1442, Ioan Hunyadi să reconfirme” dreptul Bisericii Romano-Catolice asupra lui. În cursul veacului al XVII-lea și-a câștigat un loc de frunte printre localitățile vecine, iar în 1664 locuitorii și-au clădit biserică sub păstorirea preotului Miclăuș, al cărui urmaș – popa Iancu – a ajuns protopop cu sediul chiar în localitatea sa. Ștefan Meteș notează că acest preot a participat la actul unirii religioase cu Roma din 7 octombrie 1698 și din 5 septembrie 1700. Abia din anul 1848, când a fost teatrul unor lupte crâncene între români și unguri, Geomalul a ieșit din sfera de influență a principilor Transilvaniei sau a Capitulului bălgrădean.

În aceste locuri încărcate de istorie s-a născut la 1887 și a început studiile Ștefan Meteș. Primul contact cu școala, așa cum reiese din **secțiunea dedicată perioadei studiilor**, a avut loc chiar în Geomal, la școala confesională al cărei învățător în acei ani era Luca Șandru, care a organizat întreaga activitate didactică de aici. Următoarele școli urmate au fost la Gimnaziul de Stat din Sibiu, Școala Comercială din Brașov (1907 – 1908), Seminarul teologic ortodox român din Arad, pentru ca mai apoi să urmeze cursurile Gimnaziului Superior Greco – Catholic din Blaj în vederea absolvirii examenului de maturitate.

După studiile din Blaj și examenul de treaptă, începând cu anul 1912 a urmat cursurile Universității din București vreme de doi ani, unde a avut ca profesori pe Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Ion Bogdan, Vasile Pârvan. Este

perioada când a fost marcat de studiile de istorie și în care a pus bazele temeinicei legături cu cel care avea de atunci înainte să-i fie mentor, dar și prieten, istoricul Nicolae Iorga. După terminarea facultății, Ștefan Meteș a activat vreme de doi ani (1914-1916) ca învățător la Școala din Geomal, apoi între 1916-1921 ca preot și învățător la Boholt, lângă Deva. Drumul studiilor lui nu se oprește însă aici, ci continuă și peste hotare. În anii 1921-1922 a audiat cursurile Facultății de Litere din cadrul Universității din Paris, fapt atestat atât de cartea de înmatriculare pentru anul școlar 1921-1922, emisă pe numele său, dar și de cele două scrisori adresate decanului Facultății de Litere, pe care Ștefan Meteș l-a rugat să îi accepte înscrierea la această facultate în vederea susținerii doctoratului și în care își prezenta întreaga activitate de până atunci.

O a **treia secțiune**, mai întinsă ca întindere și care cuprinde în mare parte informații inedite, este dedicată **activității de director al lui Ștefan Meteș la Arhivele Statului din Cluj**, instituția ale cărei baze le-a pus, pe care a condus-o mai bine de două decenii. I s-a dedicat cu toate puterile și pe care a slujit-o chiar și în cele mai grele momente, cum au fost anii de început sau refugiul de la Sibiu din timpul celui de - Al Doilea Război Mondial. Chemarea pentru studiul istoriei, precum și îndemnul lui N. Iorga și D. Onciul, l-au determinat pe Ștefan Meteș să accepte în 1922 funcția de conducere a Arhivelor Statului din Cluj, fiind însărcinat pentru început cu înaintarea unui memoriu referitor la starea în care se găseau arhivele din Transilvania și cu misiunea grea de adunare a fondurilor arhivistice într-un singur depozit, la sediul instituției din Cluj.

Începând cu anul 1923 Ștefan Meteș a depus o muncă de apostolat, colindând prin localitățile Ardealului pentru depistarea și salvarea arhivelor, suportând cu abnegație disconfortul produs de muncă și nepăsarea autorităților locale, risipind sume mari de bani din propriul salariu, cum reiese din adeverințele eliberate de la diverse primării ale căror fonduri au fost cercetate, inventariate, catalogate și adunate. Un exemplu grăitor este și scrisoarea adresată Ministrului Instrucțiunii Publice Constantin Angelescu, în care Ștefan Meteș îl informa despre greutățile cu care se confruntă în noua postură și despre munca întreprinsă în primul an de activitate, când a fost nevoit să cerceteze arhivele ardelene și bucureștene pe cheltuiala sa.

Alte surse inedite din fondul arhivistic *Ștefan Meteș*, dintre care amintim doar corespondența sa cu Ministerul Instrucțiunii, arată greutățile constante cu care avea să se confrunte istoricul pe parcursul activității sale la Arhivele din Cluj: condițiile precare, absența mobilierului, iluminarea defectuoasă, igrasia, numărul mic de angajați, lipsa spațiilor de depozitare și cercetare, lipsa banilor și salarizarea proastă.

Ștefan Meteș a participat de asemenea la recuperarea arhivelor românești de la maghiari, având și sarcina de a corecta textul proiectului care pune în aplicare aceste dispoziții. Greutățile activității de director au fost enumerate și în memoriul adresat lui Iuliu Maniu la 29 octombrie 1929, unde directorul Arhivelor din Cluj prezintă starea fondurilor arhivistice din instituțiile transilvănene, demersurile efectuate pentru obținerea unui local corespunzător, cât și concepția sa despre importanța documentelor pentru istoria poporului nostru; un extras deosebit de relevant în acest sens este disponibil în textul tezei.

Din anul 1931 până în 1932 Ștefan Meteș va activa în guvernul de tehnicieni prezidat de Nicolae Iorga, mai întâi ca Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, apoi la Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor. Este obligat să lase între timp conducerea Arhivelor din Cluj în seama lui David Prodan, așa cum reiese din actele inedite menționate în cuprinsul lucrării. Confruntat la rândul său cu greutăți, acesta a înaintat un memoriu superiorului său la 5 iulie 1931, unde sublinia situația precară, cerea mărirea salariului și o bursă de studii la Viena. Memoriul a rămas fără urmări, motiv pentru care David Prodan a cerut mutarea la arhiva Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, după câțiva ani.

După numeroase tergiversări, anul 1936 a adus Arhivelor din Cluj un edificiu cumpărat de Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, care corespundea mai bine necesităților instituției și făcea posibilă mărirea depozitelor prin achiziții noi. Înainte de stabilirea locației finale, directorul Ștefan Meteș a întâmpinat nenumărate greutăți, riscând chiar evacuarea Arhivelor sub cerul liber sau distrugerea lor în timpul războiului. Pagini întregi din cuprinsul tezei surprind acțiunea lui Ștefan Meteș de transportare a arhivelor de la Cluj la Turda și la Sibiu, pentru perioada de refugiu din anii 1940 – 1945.

Ca director, Ștefan Meteș a fost bun administrator al Arhivelor Statului din Cluj, atât pe timp de pace, cât și pe timp de război. Impresionează capacitatea de a drămui fiecare bănuț primit de la autorități pentru instituția pe care o conducea, puterea de muncă și păstrarea unor relații bune cu angajații pe care îi conducea. Stau mărturie câteva chitanțe și devize, prezentate în corpul tezei. În ciuda condițiilor vitrege au existat și realizări, fiind ordonate arhivele unor tribunale și ale unor prefecturi și realizat un indice al documentelor până după anul 1500. Ca director, Ștefan Meteș s-a preocupat și să pună în valoare bogăția documentară a fondurilor printr-o intensă activitate de publicare. A inițiat și editat între anii 1935-1943 șase volume din colecția documentară *Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj*. A publicat o situație a fondurilor și colecțiilor păstrate în Arhivele Cluj și a colaborat la *Revista Arhivelor*, fiind mereu preocupat de formarea unei generații întregi de arhiviști.

Pe lângă activitatea de la Arhivele Statului din Cluj, Ștefan Meteș a făcut parte și din politica românească interbelică, **o altă secțiune a capitolului al doilea surprinzând activitatea politică.** Și în acest domeniu, legătura lui cu istoricul Nicolae Iorga, viitor președinte al Partidului Naționalist - Democrat, și-a spus din nou cuvântul. Metamorfozele social-politice din societatea românească după 1918 au prilejuit pătrunderea istoricului Ștefan Meteș pe scena politică, mai întâi ca deputat în Parlamentul României între 1919-1921, iar mai apoi ca Subsecretar de Stat la Ministerul de Interne și la cel al Instrucțiunii Publice, în Guvernul Iorga (18 aprilie 1931 - 5 iunie 1932). Întreaga activitate politică a istoricului Ștefan Meteș nu s-a ridicat la înălțimea și strălucirea realizărilor din perioada în care a condus Direcția Regională a Arhivelor Statului din Cluj. Supus diverselor presiuni politice, venite mai ales din Guvern sau din partea partidului pe care-l reprezenta, Ștefan Meteș nu a reușit să își îndeplinească însărcinările postului pe măsura intelectului și personalității sale.

A cincea secțiune din capitolul al doilea este dedicată **bibliotecii istoricului Ștefan Meteș.** Documentul intitulat „Catalogul cărților și periodicelor din Biblioteca Ștefan Meteș”, păstrat în fondul arhivistic *Ștefan Meteș*, însumează cărțile și periodicele din biblioteca personală a istoricului. În cele două caiete, cu un număr de 597 de file și în care figurează peste 3100 de poziții, cărțile sunt ordonate alfabetic după numele autorului, iar periodicele după titlu. Impresionează caligrafia, dar și acuratețea cu care fiecare carte și periodic sunt descrise, ca o dovadă a pregătirii și a tenacității istoricului Ștefan Meteș.

Catalogul manuscris cuprinde preponderent cărți de istorie, filologie, teologie, însă nu lipsesc nici lucrările de drept sau geografie. Majoritatea covârșitoare a cărților este în limba română, dar nu lipsesc cărțile tipărite în maghiară, germană, engleză, franceză - dovadă în plus a faptului că istoricul și protopopol Ștefan Meteș cunoștea mai multe limbi străine. Cele mai multe volume au fost editate între anii 1870-1950, dar biblioteca cuprinde și cărți mai vechi de 1870 sau mai noi de 1950. Cercetarea bibliotecii istoricului continuă în teza noastră cu prezentarea titlurilor, fiind arătată și ponderea domeniilor. Sintetizat, acest „Catalog manuscris” dezvăluie gradul înalt de cultură, interesul pentru domenii diverse, maturitatea alegerilor și preocuparea pentru constituirea unei biblioteci cât mai complete și bine întreținute. Cea mai mare parte din bibliotecă a fost donată de către istoric sau de soția acestuia Mitropoliei din Sibiu, ajungând să fie păstrată ca o colecție specială în cadrul Bibliotecii sibiene.

Ultimii ani ai vieții constituie partea finală din capitolul al doilea și este structurată pe trei direcții: a) repetatele demersuri și memorii înaintate de istoric

autorităților comuniste pentru recalcularea pensiei, căci locuia alături de soția sa ca și chiriaș într-o casă comună, neavând copii sau alte venituri, b) urmărirea de către Securitate și „internarea” la Sighet și c) reabilitarea științifică în ultimii ani ai vieții prin acordarea în 1971 a Ordinului „Meritul Științific” de către Nicolae Ceaușescu și recunoașterea întregii sale activități și opere, cu șase ani înainte de decesul său, la 30 iunie 1977.

Cel de-al treilea capitol al tezei surprinde cronologia și etapele operei lui Ștefan Meteș; aici se scoate în evidență maturizarea scrisului său istoric și se încearcă o încadrare în istoriografia românească și transilvăneană prin raportarea la alți istorici ardeleni (Silviu Dragomir sau Ioan Lupaș). Ștefan Meteș a deținut un loc aparte în societatea românească interbelică, implicându-se în viața culturală, științifică și politică a României interbelice. S-a dovedit un intelectual de valoare, un istoric prin vocație, un adevărat specialist în activitatea arhivistică, un om politic onest și mai ales un cercetător neobosit, care și-a pus amprenta asupra discursului istoric transilvănean și nu numai (dovadă stau premiile oferite de Academia Română în 1919 și 1931). Ștefan Meteș s-a raliat cu succes discursului istoric și direcțiilor de cercetare de la începutul secolului XX. Istoriografia românească din deceniul trei aducea ample dezbateri teoretice prin Alexandru Lapedatu, acesta constatând înnoirile aduse de curentul pozitivist specific noii școli critice: cercetarea și publicarea documentelor, fundamentarea informațiilor pe surse, dacă se poate scris și de prim rang, izvoarele inedite.

Întemeierea informației pe documente și de regulă pe mai multe surse, complementare sau comparabile, constituie constanta ductului istoriografic al școlii critice și al discursului lui Ștefan Meteș. Urmând tradiției deja înrădăcinate în metoda de lucru a noului val de istorici, el publică și culegeri de documente utile cercetărilor ulterioare. Conștient de utilitatea surselor pentru reconstituirea pozitivistă a vieții economice și agrare a românilor ardeleni, Ștefan Meteș folosește izvoarele inedite referitoare la pământuri, iobagi, munca prestată în agricultură sau la creșterea animalelor, pentru a arunca o lumină nouă asupra vieții țăranilor ardeleni, dintre care mulți iobagi. El studiază, traduce sau transcrie cu acribie actele, redând cronologic și ordonat cuprinsul lor în registre, facilitând studiul altor istorici. Așa a luat naștere, de pildă, volumul de documente edite *Vieța agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane (1508-1820)*.

Secțiunea întâi din capitolul al treilea al tezei surprinde formarea profesională și influența mediului istoriografic, mai ales a lui Nicolae Iorga, asupra lui Ștefan Meteș. Consacrat ca specialist al istoriei Bisericii românilor ardeleni, întregind triada de istorici ardeleni din care fac parte Silviu Dragomir și

Ioan Lupaș, Ștefan Meteș a contribuit la cristalizarea școlii transilvănene și la îmbogățirea istoriografiei prin sinteze despre istoria Bisericii și a mănăstirilor din Ardeal, diferite monografii, scrieri economice sau despre arta eclesiastică transilvăneană, cercetând și punând în valoare numeroase surse inedite, care riscau să se piardă sau să fie uitate.

Munca la Arhivele Statului din Cluj a influențat hotărâtor formarea viziunii istorice și a scrisului său, fondat pe materiale diferite: surse inedite și editate, lucrări de specialitate, documentare sau narative, externe și interne. Motivată de dragostea pentru arhive și pentru trecutul istoric, rămânând întreaga sa viață un cercetător fervent dar și un critic, depășind formarea pozitivistă pentru a se încadra și în constructivism.

Pe băncile Universității din București, având ca dascăli pe medievalistul și bizantinologul Nicolae Iorga și alte nume mari ale istoriografiei, a deprins combaterea teoriilor greșite ale unui Franz Joseph Sulzer, Johann Christian Engel sau Robert Rosler. Ștefan Meteș va respinge cu multă finețe astfel de idei, printr-un răspuns bine construit care va ajuta la atestarea continuității și originii milenare a românilor în același spațiu de formare în care ei se află și astăzi. Poate fi regăsită, atât în lucrarea *Istoria neamului românesc*, cât și în celelalte opere ale sale, tendința modernă de lucru cu mai multe surse, analizarea și compararea lor.

Istoricul clujean subliniază necesitatea interdisciplinarității: ca într-un laborator, Ștefan Meteș preia cunoștințe filologice și lingvistică pentru a făuri un discurs solid, bine conturat, în adecvare cu tendințele pozitivismului european. Spre exemplu, pentru a explica modul în care limba strămoșilor s-a menținut preponderent latină, el face apel la opera filologului Sextil Pușcariu sau a altor lingviști. Activitatea lui Ștefan Meteș a continuat și după anul 1948; experiența dobândită în cele câteva decenii de muncă, imensul material documentar cercetat și acumulat l-au păzit pe Ștefan Meteș de capcana în care au căzut multe nume ale istoriei noastre, iar scrisul său nu a devenit un *instrumentum regni* pentru dictatura comunistă.

Secțiunea a doua a capitolului al treilea, intitulată Valențe și concepții pozitivistice în scrisul istoric. Locul ocupat de istoricul Ștefan Meteș în istoriografia românească, surprinde locul ocupat de istoricul clujean în istoriografia noastră și principalele influențe pozitivistice ale scrisului său. Ștefan Meteș a avut șansa de a se forma într-o perioadă de profunde metamorfoze politice, sociale și culturale și în sânul unei generații de aur a istoriografiei.

Mentorul lui Ștefan Meteș a fost și a rămas Nicolae Iorga. În concepția acestuia, totul se cerea tipărit, împărtășit fără zăbavă publicului și cercetătorilor,

gândire care nu a rămas străină lui Ștefan Meteș: o dovedește tipărirea volumelor de documente referitoare la viața economică și agrară a românilor ardeleni. Detașarea de școala critică este vizibilă la Nicolae Iorga, care nu se mulțumește cu o cercetare critică, obiectivă, rece, ci încearcă să retrăiască trecutul, să umple golurile printr-un efort al imaginației și să lege istoria de prezent. Urmărind discursul istoric al lui Ștefan Meteș se poate constata o tendință asemănătoare. Nu este un discurs rece, cu informații la calup, ordonate într-o anumită înlanțuire logică și temporală. Din contră, scrisul său istoric este plin de viață, protagoniștii din trecut sunt parcă aduși în fața lectorilor, iar evenimentele prind viață, par a se desfășura din nou, deși s-au încheiat cu secole în urmă. Lucrarea *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea* prezintă viu situația românilor, care încercau să aducă în Ardeal cărți de slujbă tipărite la sud sau la est de Carpați, istoricul intrând, parcă, în pielea personajelor, suferind el însuși pedepsele impuse de autoritățile transilvănene.

Discursul istoric al lui Ștefan Meteș dobândește culoare și substanță prin stil, interpretări, prin emiterea de păreri și ipoteze. Oamenii din trecut, indiferent de veac, prind viață între paginile lui. Memorabile rămân paginile din monografia despre Mitropolitul de Sibiu, Andrei Șaguna, intitulată *Relațiile Mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, unde mulțimile sunt zugrăvite activ în înlanțuirea evenimentelor. O altă caracteristică a discursului său, adoptată de la Nicolae Iorga, este efortul de sinteză și înlanțuire a ideilor în fraze scurte, care să exprime mai multe idei într-o succesiune logică. Deși urmează aceeași linie promovată de pozitivismul german și de Nicolae Iorga, Ștefan Meteș rămâne un istoric aparte prin tehnică, idei, limbaj, stil, metodologie.

În continuare, cercetarea de față surprinde asemănările pozitivistice între Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan și Ștefan Meteș. Pe fondul trăsăturilor comune, dar și în baza delimitărilor temporale propuse de Pompiliu Teodor, Lucian Nastasă și Corina Teodor, discursul istoric al lui Ștefan Meteș ar putea fi proiectat pe trei nișe, dacă se ține seama și de vârsta până la care a scris: a) istoriografia sub semnul spiritului critic; b) istoriografia perioadei interbelice și c) istoriografia comunistă (anii 1948-1976). Aceste repere nu trebuie văzute ca segmente închise, deoarece scrisul său istoric va cunoaște o evoluție complexă și continuă, maturizându-se în interbelicul românesc. În concluzie, discursul istoric al lui Ștefan Meteș stă sub semnul pozitivismului conturat de școlile critice și de Nicolae Iorga, păstrându-și însă originalitatea și prefigurând oarecum constructivismul.

Dacă ne restrângem la spațiul Transilvaniei, putem să distingem mai multe istoriografii: română, maghiară, germană ș.a., între care uneori polemicile

erau aprinse, atât din punct de vedere etnic, cât și politic sau confesional. Pe scena multiconfesională ardeleană se pot distinge cinci mari secțiuni istoriografice, fără a considera spectrul etnic: istoriografia ortodoxă, cea greco-catolică, catolică, evanghelică sau luterană, calvină sau reformată. Din acest unghi, Ștefan Meteș poate fi încadrat, dacă ne gândim la pregătirea teologică și la tematica multora dintre lucrările sale, în sfera istoriografiei confesionale, cu o nuanță confesională mai moderată totuși decât la Ioan Lupaș și Silviu Dragomir.

Un nou subcapitol urmărește raportările lui Ștefan Meteș la istoriografia vremii: Ioan Lupaș, Silviu Dragomir. Preot ortodox, Ștefan Meteș a dovedit din plin în operele sale cunoștințe teologice, însă discursul său este mai moderat decât al celorlalți doi contemporani și colegi de breaslă mai cunoscuți: Ioan Lupaș și Silviu Dragomir. Înainte de 1918, cei trei istorici au susținut indirect idealul național de unitate a românilor prin evidențierea legăturilor de sânge (neam), limbă, cultură, obiceiuri, credințe.

Ioan Lupaș a editat culegeri de fragmente din diferite izvoare, cum ar fi *Lecturi din izvoarele istoriei române*, publicată în 1928. Ștefan Meteș a publicat la rândul său asemenea culegeri, precum cele referitoare la viața agrară și economică. La cei doi istorici se întâlnesc preocupări similare pentru unele personalități ale Bisericii, de pildă Mitropolitul Andrei Șaguna. Dacă Ioan Lupaș se apleacă în mai multe lucrări asupra vieții și activității acestuia, surprinzând din mai multe unghiuri epoca în care a trăit binecunoscutul ierarh, Ștefan Meteș așează imaginea lui Andrei Șaguna în mijlocul mulțimii de români și în preajma momentului Revoluției de la 1848, creionând atât acțiunile mitropolitului, cât și relațiile lui cu omologii săi din Principatele române sau cu alți români de dincolo de Carpați. Cercetând lucrarea lui Ștefan Meteș *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, publicată în anul 1925, deci mai târziu față de multe dintre lucrările lui Ioan Lupaș despre Andrei Șaguna, lectorul poate constata că nici o lucrare a acestuia din urmă nu este citată de directorul Arhivelor Statului din Cluj. Situația este aceeași în sinteze sau în alte lucrări de istoria Bisericii ale lui Meteș, unde numele lui Ioan Lupaș nu apare aproape deloc.

Parcurgând fondul arhivistic *Ștefan Meteș* de asemenea nu am găsit nici o informație despre vreun contact sau comunicare între cei doi istorici clujeni. Până în prezent, lipsa colaborării lor și lipsa citărilor lui Ioan Lupaș în lucrările lui Ștefan Meteș rămâne neelucidată, cu atât mai mult cu cât ambii istorici au avut teme de cercetare comune: studiul legăturilor politico-diplomatice, militare, socio-economice și cultural-artistice dintre românii situați de-o parte și de alta a Carpaților, culminând cu Unirea românilor, cercetarea istoriei instituționale a Transilvaniei, a

mișcărilor sociale, a trecutului Bisericii și a realităților confesionale din Ardeal sunt subiecte care au ocupat sute de pagini în operele ambilor istorici. Situația se schimbă privitor la raportul cu Silviu Dragomir, ale cărui lucrări sunt foarte des citate. În cele două lucrări de sinteză *Relațiile bisericii românești din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea și Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Silviu Dragomir apare citat de 60 de ori, cu *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, din care Ștefan Meteș preia ad-litteram citate, surse sau interpretează pasaje. Se constată de asemenea preocupări comune celor doi istorici, cum ar fi situația românilor în Balcani, instituția Bisericii transilvănene, Unirea religioasă, relațiile dintre cele trei țări românești ș. a.

Al patrulea subcapitol, intitulat **Fondul arhivistic Ștefan Meteș, izvor inedit de cunoaștere**, prezintă structura, componența și importanța fondului arhivistic *Ștefan Meteș*, păstrat la instituția căreia istoricul i-a dedicat o bună parte din viața sa. Este structurat în mai multe secțiuni: **I. Documente personale ale creatorului de fond**; **II. Documente privind funcțiile îndeplinite și ale instituțiilor pe care le-a servit**; **III. Manuscrise și copii de lucrări științifice**; **IV. Corespondență personală**; **V. Referințe despre creator**; **VI. Corespondență și lucrări ale altor persoane**; **VII. Fotografii**.

Prima secțiune a fondului amintit cuprinde documente de stare civilă, acte personale și școlare, distincții și decorații primite, acte și memorii autobiografice în legătură cu pensionarea. Cea de-a doua secțiune adună la un loc documente, reflectând activitatea lui Șt. Meteș în diferite funcții publice, culminând cu activitatea sa la Arhivele Statului Cluj, la Academia Română sau ca Deputat și Secretar de stat. Sursele variază: legitimații sau hotărâri care atestau calitatea de ziarist la diverse publicații, (ziarul „Patria” condus de Ion Agârbiceanu, revista lui N. Iorga, „Drum Drept”); decizii prin care istoricul era înștiințat de numirea în vreo funcție; invitații de participare la diverse manifestări; nu în ultimul rând, calupul de documente despre activitatea la Arhivele Statului din Cluj. Secțiunea a doua conține acte privitoare la activitatea în calitate de Membru corespondent al Academiei Române și documente despre activitatea politică (memorii, petiții, telegrame, corespondență oficială cu prefecturi, primării, cu Ministerul de Interne); corespondență cu personalități, care pune în lumină activitatea științifică a lui Ștefan Meteș. Cea de-a treia secțiune însumează manuscrise și copii ale lucrărilor științifice (55 de titluri), permițând o inventariere a direcțiilor de cercetare urmate de Ștefan Meteș.

A patra secțiune cuprinde corespondența cu personalități culturale și politice precum Nicolae Iorga, Alexandru Matei, Teodor Naum, David Prodan, cu

membrii familiei sau cu diferiți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române. Am putea distinge aici între *corespondența oficială*, cuprinzând scrisorile și telegramele primite în calitate de Subsecretar de stat, și o *corespondență particulară*, pe un ton mai cald, când este vorba de omul Ștefan Meteș care primește scrisori de la familie.

O altă secțiune a fondului Meteș este cea a „Referințelor despre acesta”, cu toate opiniile și părerile contemporanilor, cu articole de gazetă și interviuri, cu note, cuvântări și mesaje la momente aniversare sau funebre. Sunt semnificative referințele despre Ștefan Meteș, din presa anilor 1919-1944. Impresionantă prin cantitate, dar și prin immortalizarea momentelor importante din viața lui Meteș este secțiunea cu fotografii. Chiar dacă nu avem de-a face cu documente scrise, fotografiile reliefează și conturează personalitatea lui Ștefan Meteș, păstrând secvențe din viața omului de cultură.

Ultima parte a capitolului al treilea este rezervată **corespondenței ca izvor de cercetare și reflectare a activității istoricului Ștefan Meteș**, ca sursă inedită de cunoaștere a relațiilor lui cu contemporanii. Cele 18 dosare cuprind scrisorile primite de acesta pe timpul când era Subsecretar de Stat, în timp ce restul surprind relațiile lui cu diferite personalități culturale, politice sau cu arhiviștii angajați la Arhivele Statului din Cluj. Corespondența rămâne un izvor fundamental care, pe lângă faptul de a pune în lumină personalitatea, activitatea și problemele cu care se confrunta istoricul Ștefan Meteș, este o fereastră spre societatea contemporană acestuia, surprinzând pe corespondenții lui Ștefan Meteș și contextele în care aceștia se aflau.

Partea centrală a cercetării de acum o constituie capitolul al patrulea, Discurs istoric și principalele lui direcții, în care sunt abordate *metoda și concepția, elemente ale discursului, Ștefan Meteș istoric al Bisericii românilor ardeleni, istoric al Evului Mediu românesc și sursologia istorică la Ștefan Meteș. Primul subcapitol este destinat metodei și concepției istorice* a lui Ștefan Meteș. Analizarea discursului istoric presupune cercetarea metodei și concepției autorului în studierea trecutului, defalcat pe domenii: istoria Bisericii, istoria socială, economică sau istoria artei. Preocupat în mod special de Biserica românilor ardeleni și de relațiile politice, religioase, culturale, economice dintre Transilvania și Țările Române, lucrările sale stau sub semnul formării lui multidisciplinare: în istoricul cu pregătire teologică se întâlneau viziunea obiectivă și critica a generației de la debutul secolului trecut, concepția vie despre istorie a lui Nicolae Iorga și elementele de teologie dobândite la Blaj și Arad.

Îmbinând metodele, Ștefan Meteș reușește să construiască eșafodajul care va dovedi cele afirmate. O primă etapă este selecția și analiza surselor, pentru ca mai

apoi să se treacă la compararea tipurilor de izvoare, la interpretarea acestora și la extragerea informației. Apoi, prin metoda deducției și a silogismului, după studierea și compararea surselor se pot formula primele concluzii sau ipoteze. De exemplu, în lucrarea *Șerban Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal – studiu istoric*, înțelegerea împotriva Ardealului dintre fratele mitropolitului Sava Brancovici și Grigore-Vodă, descrisă de un izvor sârbesc și interpretată prin deducție și înlănțuirea cronologică a faptelor, a fost văzută ca „[...] una din cauzele care au contribuit la persecuția și scoaterea din Scaunul metropolitan a lui Sava [...]”.

Ștefan Meteș rămâne fidel metodologiei critice a școlii pozitivistice, folosind și analogiile pentru a dovedi evenimente petrecute în tot spațiul românesc. Analogia poate fi și combinată cu deducția: „[...] Pentru a înțelege deplin lucrările din Biserica românească din Ardeal trebuie neapărat să cunoști întâmplările petrecute în Biserica din țările române [...]”. Nu trebuie omise nici capacitatea de sinteză și ingenioasa dispunere a materialului, atât în lucrarea finală, cât și în timpul scrisului. Mărturie stau câteva sute de fișe, care arată modul de lucru: consultarea și critica surselor, analiza, interpretarea lor și extragerea în stare brută a filonului informațional. Urma apoi „jocul” cu fișele, stabilirea unor conexiuni și ordonarea informației pe măsura îndeplinirii celor propuse în planul stabilit.

În *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, metoda modernă a școlii critice și reconstruirea trecutului deprinsă de la Nicolae Iorga își spun cuvântul. Studiul începe, în stil pozitivist, cu prezentarea trecutului și a cadrului natural din Țara Oltului; Ștefan Meteș insistă apoi pe relațiile între românii iobagi și nobile. Nu lipsesc citatele din documente, anchete, plângeri, decrete și legi, fiind reliefate cu dibăcie suferințele țăranilor și măsurile autorităților – cele două nuclee discursive ale lucrării. O lucrare similară ca mod de organizare a informației, este *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, în care Ștefan Meteș realizează din nou prezentări antitetice. De această dată, nucleele discursive care articulează eșafodajul informațional sunt: români-maghiari, Cluj-domnii din Țările române, românii clujeni-românii din oștile domnilor munteni, Mihai Viteazul-Cluj. Operând cu aceste nuclee discursive, Ștefan Meteș prezintă pe de-o parte istoria și viața socială din trecutul orașului său, iar pe alt plan surprinde relațiile Ardealului cu Țările Române. O altă lucrare pozitivistă este *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*. Cu finețea unui pozitivist, care este la curent cu multe alte științe, Ștefan Meteș apelează la interdisciplinaritate, folosind informații din domenii variate.

Un nou subcapitol este închinat lui **Ștefan Meteș, istoric al Bisericii românilor ardeleni: elemente ale discursului**. O primă secvență a acestuia

urmărește **influența școlii critice asupra discursului istoricului Ștefan Meteș cu referire la lucrările cu caracter bisericesc (particularități ale scrisului și concepției istorice)**. Această influență se resimte puternic în abordarea istoriei și în construcția discursului la Ștefan Meteș. Cercetător de largă erudiție, el a cultivat de asemenea mai multe domenii ale istoriei Transilvaniei. Ca pozitivist, istoricul clujean dorea să înțeleagă trecutul prin intermediul surselor (arhivistice, documentare, arheologice) și nu doar să îl reproducă, așa cum făceau romanticii. Cercetarea noastră pornește de la identificarea operelor de istorie bisericească, delimitarea acestora din punct de vedere temporal și tematic, identificarea concepției, a trăsăturilor discursului de istorie bisericească și a metodei fondate pe baza acumulărilor informaționale și bibliografice.

Capitolul al patrulea continuă cu câteva considerații generale asupra discursului de istorie bisericească la Ștefan Meteș. Clasificarea, tematica și importanța lucrărilor și studiilor de istorie a Bisericii românilor ardeleni. Istoricul a emis ipoteze personale și originale, utilizând o mulțime de izvoare inedite sau edite, aducând în istoriografie contribuții documentare valoroase și interpretări noi. El acordă un loc important poporului, stăruind pe relațiile dintre cele trei țări române din punct de vedere bisericesc, economic-comercial, și politic. Ideea de unitate, pregnantă în discursul său racordat la discursul contemporan din începutul secolului al XX-lea, este subiectul unor cărți sau studii inedite ale sale: *Șerban Cantacuzino și biserica românească din Ardeal*; *Contribuțiile românilor ardeleni la unitatea națională și politică*; *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*; *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele-române*.

O clasificare strictă a lucrărilor lui Ștefan Meteș nu este posibilă. Pentru cercetarea de față selectăm însă pe cele cu caracter bisericesc, care la o privire de ansamblu pot fi clasificate în funcție de două criterii: data scrierii (a tipăririi) și tematica. Clasificarea cronologică presupune următoarea schemă: 1. Lucrări din perioada de tinerețe, înainte de 1918; 2. Scrieri din perioada interbelică; 3. Scrieri de după 1945, până aproape de moartea lui Ștefan Meteș.

Prin prisma temelor tratate, operele sale pot fi împărțite în:

- Scrieri despre relațiile dintre românii ardeleni și cei de peste Carpați, Biserica având un rol însemnat în menținerea și întărirea acestor relații. Tema implicită este deci unitatea românilor.
- Sintezele de istorie a Bisericii românilor ardeleni.
- Lucrări care au ca subiect Unirea religioasă cu Roma.
- Arta bisericească, pictura, școlile de muzică bisericească.

- Opere care tratează momente sau personaje din viața Bisericii românilor ardeleni;
- Scrieri de istorie bisericească locală, care prezintă viața bisericească din perspectiva lui Ștefan Meteș ca istoric și protopop al Clujului.

Calitatea de istoric, pregătirea teologică și funcția de protopop ortodox al Clujului și-au pus amprenta asupra discursului istoric al lui Ștefan Meteș. Vastele cunoștințe de istorie bisericească, biblice, cele de artă bisericească dar și interdisciplinaritatea au înclinat în mod decisiv balanța spre un discurs coerent, bine construit și argumentat, logic și suficient de clar.

Una dintre primele lucrări ale istoricului Ștefan Meteș, *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal – Studiu istoric*, poate fi încadrată ca tematică în relațiile românilor ardeleni cu cei de peste Carpați și însemnătatea Bisericii în aceste relații. Lucrarea a fost tipărită înainte de Unire, în 1915. Studiul începe cu amintirea idealului unirii și se încheie cu apelul adresat cititorului de a reflecta asupra binefacerilor îndeplinirii acestui ideal. Istoricul argumentează cu documente ideea că după moartea lui Mihai Viteazul domnii români au dorit tot mai mult să stăpânească Ardealul. Cunoscător al procedeele literare, Ștefan Meteș așează în antiteză pe mitropolitul Sava cu fratele lui, Gheorghe Brancovici: asemenea unui istoric modern, obiectiv și echidistant, el preia afirmațiile exagerate ale celor două confesiuni (ortodoxă și greco-catolică) criticându-le prin observare, comparație și analogie. Primii îl prezentau pe vlădica Sava ca pe un sfânt și martir, iar ceilalți îl considerau un om imoral, agent al calvinilor. Ștefan Meteș urmează calea de mijloc pentru a conchide: „[...] Fără îndoială că aceste judecăți sunt fundamental greșite. Sava Brancovici n-a fost niciun sfânt, dar nici un imoral, ci [...] un diplomat cu însușiri deosebite [...]”. Partea centrală a studiului este politica domnului muntean Șerban Cantacuzino și legăturile lui cu Ardealul. Ștefan Meteș valorifică aici un număr impresionant de documente inedite, dintre care unele cu referire directă la Ardeal, reușind să decripteze jocul ascuns al Cantacuzinului, identificând izvoarele utile și utilizând surse de primă mână precum *Condica Sfântă a Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, culegerea de documente *Török-Magyar Okmánytár* sau colecția *Monumenta Hungariae Historica*.

O altă lucrare despre legăturile între românii ardeleni și cei de peste Carpați, dar care poate fi și un panegiric, se intitulează sugestiv *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele-române*. Lucrarea are un caracter encomiastic și trebuie interpretată astăzi în spirit critic, deoarece în discursul său Ștefan Meteș prezintă figura Mitropolitului doar în note pozitive, uitând să amintească și umbrele care marchează viața fiecărui muritor. Elogiul adus

personalității lui Andrei Șaguna străbate opera lui Ștefan Meteș de la un capăt la altul. Prezentarea vieții Mitropolitului începe direct după momentul consacrării sale ca episcop, „în preajma memorabilei Adunări din 3/15 maiu 1848 la Blaj”. O scădere a lucrării este faptul că este scrisă ca un jurnal al acelor zile, sursele pe care se întemeiază informațiile fiind mai puține.

O altă categorie de lucrări reprezentative pentru discursul istoricului Ștefan Meteș sunt sintezele de istorie instituțională a Bisericii. În anul 1918 a apărut în Tipografia Diecezană de la Arad volumul I al sintezei lui Ștefan Meteș: *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria (până la 1698)*. Scrisă metodic, sub forma unui manual, cu detalierea și structurarea cuprinsului, sinteza îmbină și topește în filonul discursului din paginile sale toate metodele utilizate într-o cercetare serioasă: clasificarea, analizarea, compararea, analogia, inducția, deducția, intuiția, generalizarea. Tonul este viu, colorat de terminologia bisericească și de cuvinte-cheie din mediul ecleziastic: *vădică, episcop, episcopie, mitropolit, cler, român, românesc, Unire, schismatici, ortodocși, uniții/neuniții*. Volumul a reprezentat pentru Ștefan Meteș prima operă de mari proporții și se deschide cu o prefață în care se expune concis metoda de lucru, instrumentarul folosit și scopul urmărit. Metoda de lucru presupune utilizarea documentelor de arhivă, a surselor de prim rang și secundare, critica lor, clasificarea, analizarea, compararea, întemeierea oricărei informații pe izvoare studiate cu discernământ. Lucrarea începe cu abordarea vieții religioase în Dacia, în primele secole creștine, și se sfârșește în preajma momentului Unirii religioase. Folosind metodele comparației, analogiei și sintezei dar și interdisciplinaritatea, Ștefan Meteș scrie convingător, prin prezentarea concisă a informațiilor susținute de un bogat subsol sursologic - o dovadă în plus că istoricul a consultat pe lângă sursele inedite și o mulțime de izvoare editate, amintite pe larg în textul tezei.

A doua mare sinteză de istorie bisericească a lui Ștefan Meteș poartă titlul *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*. În introducere sunt cuprinse date referitoare la numărul, răspândirea și ctitorii mănăstirilor românești din Transilvania, rolul lor, legăturile călugărilor transilvăneni cu românii de peste Carpați și acțiunile de promovare a culturii românești prin cărți, manuscrise, școli, artă. Partea a doua a lucrării prezintă 168 de schituri și mănăstiri „pe ținuturi și județe”, Meteș remarcându-se prin informații precise, bogate și chiar inedite, raportate la orizontul istoriografic al perioadei. Lucrarea este valoroasă și importantă prin bogăția surselor utilizate: de la documente din arhivele ungare și vieneze până la acelea parohiale sau județene, de la lucrări deja consacrate ale unui Nicolae Iorga, Silviu Dragomir, Timotei Cipariu, Augustin Bunea, Samuil Micu, Grigorie și Petru

Maior până la autori mai puțin cunoscuți la acea dată (Nicolae Dobrescu, Vasile Bologna, Tit Bud, Octavian Bârlea, Theodor Bodogaie) sau alte lucrări apărute ocazional, cartea abundă în informații.

Nu putem trece cu vederea nici investigațiile lui Ștefan Meteș pe tărâmul istoriei artei bisericești: *Din istoria artei religioase române. I Zugravii bisericilor române*. Bine structurată, bogată în informații istorice și în surse, lucrarea debutează cu o întregă listă bibliografică redată de autor pentru consultare, care cuprinde majoritatea surselor utilizate. Sunt prezente lucrări ale istoricilor și specialiștilor români în domeniul artei și picturii, precum Nicolae Iorga (cu scrieri despre de edificarea bisericilor, meșteșugul picturii sau al sculpturii populare) contribuțiile lui Țigara - Samurçaș, Coriolan Petran, Ioan Bianu (cu lucrări despre documentele de artă românească din manuscrisele vechi, arhitectura religioasă, bisericile din Moldova secolului al XVI-lea, mănăstirile și bisericile lui Ștefan cel Mare). Nu lipsește nici bibliografia străină: Karl Romstorfer, Louis Bréhier, Charles Diehl ș.a. apar citați ca izvoare. Cunoștințele de artă bisericească și iconografie și-au pus amprenta asupra scrisului din această carte. Ștefan Meteș a înțeles modul de dispunere a picturii într-o biserică. A comparat cu ușurință diferite zone, urmărind talentul zugravilor de la o iconană la alta, de la un locaș de cult la altul, deși nu a vizitat toate acele locuri. Studiul continuă cu cercetarea zugravilor din Țara Românească în secolele XIV-XVII și a principalelor lăcașuri de cult pictate în acest interval. Volumul informațional și notele din subsol sporesc considerabil în următoarele capitole ale cărții, referitoare la zugravii din Țara Românească și Moldova în secolele XVIII-XIX. Capitolul închinat zugravilor bisericilor românești din Ardeal, Banat și Maramureș este interesant ca aspect și număr de pagini. Nici școlile de meșteri iconari din Mărginimea Sibiului nu sunt trecute cu vederea.

Ștefan Meteș a mai publicat și alte studii despre zugravi și icoanele românești, dintre care merită amintit articolul despre *Zugravii și icoanele pe hârtie (xilografuri-stampe) și sticlă din Transilvania*. Cercetarea începe cu descifrarea originilor și a aparițiilor primelor xilografuri (stampe) în Transilvania, fenomenul fiind raportat la relațiile dintre românii ardeleni și cei de peste Carpați. Utilizând sursele menționate anterior, istoricul identifică numele multor gravori din Transilvania. Sunt înșirate mai multe icoane de tip xilografuri, nefiind trecute cu vederea nici icoanele pe sticlă, tot mai prezente în Transilvania. El realizează apoi genealogiile unor familii de iconari de pe Valea Sebeșului, prezentând asemănările și particularitățile stilistice între icoanele din diverse centre. Ultima parte a studiului este și mai interesantă, fiind prezentate procedeele de realizare a stampelor și a

icoanelor pe sticlă, materialele utilizate, îmbinarea culorilor, Ștefan Meteș depășindu-și aici cu mult calitatea de istoric și apărând ca inițiat în tehnicile picturii.

O altă categorie de lucrări sunt scrierile de istorie bisericească locală, care tratează viața religioasă a românilor ardeleni dintr-un anumit teritoriu, localitate sau eparhie. Unul dintre primele asemenea texte este *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*. Istoricul fixează dimensiunea temporală și spațială a studiului, fiind vorba doar de satele ardeleni din districtul Făgăraș, din cele mai vechi timpuri până la jumătatea secolului al XIX-lea. Pe lângă munca de cercetare în arhive, Ștefan Meteș prelucrează informația adunată, o clasifică, o interpretează și extrage seva concluziilor, surprinzând prin nota de noutate pe care o aduce. *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului* se întemeiază pe cercetările anterioare ale lui Ilarion Pușcariu, Augustin Bunea, pe statisticile din secolul al XVIII-lea, pe izvoare inedite de la Arhivele Statului din Cluj sau de la Arhivele din Budapesta. Ca structură, lucrarea cuprinde două mari părți, fiind întregită de niște adausuri finale și de o secțiune statistică, prezentând situația materială a preoților din 35 de sate din Țara Oltului (a Făgărașului). Pentru fiecare sat, Ștefan Meteș oferă numele preoților, situația materială, vechimea bisericii și posesiunile ei, donațiile, cumpărarea de bunuri pentru biserică, evenimente care au marcat comunitatea.

În concluzie, considerăm că aproape fiecare pagină din opera lui Ștefan Meteș este argumentată cu surse și documente inedite, iar ipotezele emise sunt considerate de istoric păreri personale, supuse criticii istoricilor sau cititorilor. Instrumentarul de lucru îl reprezintă sursele inedite și editate, speciale și generale, izvoare arheologice, epigrafice, numismatice, alte izvoare nescrise ș.a.

Frazele discursului istoric de maturitate sunt bine structurate, logice, afirmațiile dovedite, detaliile mai accentuate, concluziile și sintezele de la finalul capitolelor mult mai bogate și extinse. Ca metode de lucru folosite de Ștefan Meteș pot fi amintite: observația, inducția, deducția, generalizarea, comparația, analogia și procedul similitudinii, intuiția, clasificarea, ordonarea, atât de des evidente în paginile lucrărilor sale, procedee prin care, alături de cele care țin de domeniul filologiei, istoricul ardelean își construiește discursul său și reconstituie trecutul neamului românesc. Limbajul este unul clar, nu este tehnic, îmbinarea frazelor este potrivită, în așa fel încât limba curge asemenea acțiunii și desfășurării evenimentelor.

Putem identifica în opera istoricului Ștefan Meteș mai multe nivele sursologice. Un prim nivel este cel al documentelor inedite, în mare parte culese din Biblioteca Academiei Române sau din arhivele cercetate. De nenumărate ori, istoricul citează manuscrise și redă pasaje integrale, interpretate și apoi puse în

legătură cu alte surse. Puterea de decantare a informației, de clasificare și de ordonare logică a frazelor în discursul său denotă veritabile calități de istoric. Rar vom regăsi la Ștefan Meteș divagări de la subiect, totul este bine pus la punct ca dispunere a informației, bine argumentat, frazele sunt potrivite, interpretările cât mai precise. Fiecare pagină beneficiază de mai multe note de subsol și trimiteri la surse, care sunt notate corect, complet și exact, cu rigorismul celui care a condus două decenii Arhivele Statului din Cluj. Al doilea nivel sursologic este cel al izvoarelor editate - colecții de documente și acte publicate. Cele mai citate sunt *colecția Hurmuzaki, Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene* (Nicolae Iorga), *Acte și fragmente* (Timotei Cipariu), colecții de documente ale lui Ilarion Pușcariu, Sterie Stinghe, Nilles, *Monumenta Comititalia Transilvanicae* ș.a. Cel de-al treilea nivel sursologic este cel al dicționarelor și enciclopediilor, iar nivelul al patrulea cuprinde lucrări generale sau speciale semnate Nicolae Iorga, Augustin Bunea, Octavian Bârlea, George Bariț, Gheorghe Sion, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Vasile Mangra, Nicolae Bălan, Petru Maior, Ion Mușlea, Ioan Bogdan, Coriolan Petran, ș. a. Ultimul nivel este reprezentat de reviste, ziare, anuare etc.

O altă secțiune a capitolului al patrulea este destinată **Preocupărilor contemporane istoricului Ștefan Meteș asupra Evului Mediu românesc. (O încercare de istoriografie a problemei)**. Noua viziune istoriografică a permis o privire nouă asupra anumitor etape ale istoriei naționale, cu precădere perioada medievală, care din păcate nu a beneficiat la început de o cercetare bazată pe studii serioase al documentelor arhivistice. Atitudinea romanticilor, de mitizare și emiteră a unor teorii fără susținere documentară, a început să fie înlocuită de concepția critică, întemeiată pe cercetarea documentelor de arhivă pentru analiza profundă și obiectivă a Evului Mediu.

În prezentarea câtorva concepții asupra Evului Mediu românesc am încercat să fixăm coordonatele care au marcat concepția istoricului asupra întregii epoci, privite în ansamblul ei și în manifestările ei caracteristice. Definirea esenței lumii medievale permite stabilirea proceselor istorice care delimitează această perioadă: la origine dispariția Imperiului Roman târziu și triumful creștinismului, iar la capătul celălalt apariția și dezvoltarea statului modern care a reintrodus, pe alte fundamente, controlul societății. Silviu Dragomir fixa începutul epocii medievale în secolul al IX-lea, după etnogeneză, în perioada consemnării românilor și a formațiunilor lor politice în izvoare externe. Delimitarea între medieval și modern este mai puțin precisă, fiind plasată de acesta în secolul al XVII-lea datorită evenimentelor politice, militare, culturale și religioase din spațiul sud-est european. Comparând această dată cu anul 1593 avansat de Ioan Lupaș sau cu începutul

secolului al XVIII-lea propus de Dimitrie Onciul, se poate observa că data stabilită de cel dintâi este o excepție în istoriografia noastră, explicată de faptul că el a ținut mereu seama de contextul Europei Centrale și de Sud – Est.

Următoarea secțiune din capitolul final este destinată **Concepțiilor vechi și noi asupra periodizării Evului Mediu românesc. Opinia istoricului Ștefan Meteș**. Secolele X-XI au fost îndelung considerate ca începutul perioadei medievale românești, un final al etnogenezei și început de formare – până în secolul XIII – al primelor cnezate și voievodate, embryoane statale sau microstate. Există însă și păreri mai noi cu privire la limita inferioară a Evului Mediu românesc. Investigarea și interpretarea documentelor scrise și a materialului arheologic au constituit pași importanți, noua școală clujeană (Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Ovidiu Pecican, Ioan Drăgan, Gheorghe Gorun), coborând această dată spre secolele etnogenezei poporului nostru, cel mai târziu fiind acceptat secolul al VII-lea.

Vechea istoriografie fixa sfârșitul Evului Mediu cel târziu la 1821, dar viziunea a evoluat. Dacă Nicolae Iorga și Silviu Dragomir fixau această dată în secolul al XVI-lea, autorii tratatului de *Istoria românilor* coordonat de Virgil Cândea propun secolul al XVII-lea. În sintezele și studiile anterioare anului 1989 epoca modernă începea cu răscoala lui Tudor Vladimirescu, românii făcând parte dintre popoarele europene rămase în Evul Mediu aproape un mileniu. Cercetările de istoria mentalităților demonstau însă că opera intelectualilor ca agenți ai modernizării era în plină desfășurare în secolul al XVII-lea, prin inovații în gândire, atitudini și idealuri care marcau despărțirea de tradiția medievală. Ceea ce particularizează secolul al XVII-lea în istoria românilor sunt evoluțiile politice și culturale durabile. Lucrurile stau mai diferit pentru noua școală istorică de la Cluj, Ioan-Aurel Pop afirmând că perioada respectivă durează în istoria României aproape un mileniu, din secolele VI-VII până în jurul anului 1600.

Poziția lui Ștefan Meteș nu este foarte clară. Format la București, când activitatea științifică a lui Nicolae Iorga era la apogeu, Ștefan Meteș nu se exprimă concis asupra acestei probleme. Putem să deducem din preocupările sale referitoare la Evul Mediu că urmează concepția lui Nicolae Iorga și că fixează începutul perioadei medievale în perioada de etnogeneză a poporului român. Din scrisul lui s-ar părea că Evul Mediu se sfârșește prin secolele XVI-XVII, cu atât mai mult cu cât în mare parte referirile sale sunt la spațiul transilvănean.

O altă secțiune a capitolului este **Evul Mediu românesc în opera istoricului Ștefan Meteș**, cu mai multe subcategorii:

- **Preocupări de istorie a Bisericii;**
- **Evul Mediu reflectat în sintezele de istorie ale lui Ștefan Meteș;**
- **Istorie instituțională și preocupări asupra istoriei familiilor nobiliare și boierești (istorie socială);**
- **Relațiile dintre Țările Române în Evul Mediu (Transilvania, Țara Românească și Moldova);**
- **Istorie economică;**
- **Istoria artei religioase medievale. Pictură, Arhitectură. Muzica și școlile de muzică.**

O primă contribuție reflectând Evul Mediu în lucrări de istorie a Bisericii este articolul despre istoria Episcopiei Geoagiului de Sus, Ștefan Meteș arătând cine a întemeiat-o, episcopii care au condus-o, relațiile cu Țara Românească și evoluția celor două mănăstiri apropiate (Geoagiu și Râmneț). O altă lucrare de istorie medievală locală este cea consacrată trecutului bisericesc din Țara Oltului, din cele mai vechi timpuri până la 1850. Pentru perioada medievală cercetarea nu este exhaustivă, căci informațiile apar în proporție covârșitoare din secolul al XVII-lea. Înainte de această perioadă sunt amintite trecător anumite evenimente din Evul mediu românesc, ca prezentarea unor nume de boieri sau date despre construcția de biserici.

Perioada medievală este reflectată și în câteva manuscrise (*Importanța bisericii ortodoxe la dezvoltarea istorică a neamului nostru* - 1928 și *Rolul românilor în susținerea ortodoxiei din Răsărit în trecut și în prezent* - 1940). Primul manuscris prezintă, cu accente pe perioada medievală, contribuția Bisericii la dezvoltarea poporului român, pe plan religios-moral, cultural (construirea de școli, tiparnițe, azile, spitale, promovarea culturii și a tipăriturilor în română, dezvoltarea și particularizarea specific românească a picturii bizantine, a arhitecturii și muzicii) și politic, mulți reprezentanți ai clerului făcând parte din Sfaturile și Divanurile Domnești sau fiind trimiși în diferite solii. În al doilea text Ștefan Meteș enumeră contribuțiile domnilor români pentru susținerea ortodoxiei în răsărit, prin protejarea patriarhilor și a vlădicilor care fugeau de turci ori prin înființarea de tiparnițe grecești sau care tipăreau cărți de cult cu caractere orientale. Din păcate, aceste două texte sunt foarte schematice, nu amintesc sursele, fiind mai mult niște schițe pentru lucrări pe care Ștefan Meteș nu a mai reușit să le scrie.

O altă secțiune a subcapitolului prezintă Evul Mediu reflectat în sintezele de istorie bisericească semnate de Ștefan Meteș. Prima lucrare, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, indică secolele III – IV ca

perioada etnogenezei românești, pentru ca din secolele VII-VIII să apară primele semne ale unui Ev Mediu timpuriu. Urmează informații despre organizarea socială a românilor în aceste secole, urmându-se în mare linia lui Nicolae Iorga. Ștefan Meteș leagă istoria medievală a ungarilor de istoria poporului român, pentru a contrazice teoriile unor istorici maghiari care susțineau că ungurii ar fi găsit Transilvania nelocuită. Ștefan Meteș lămurește și întemeierea Țării Românești și a Moldovei prin descălecatul unor voievozi ardeleni, care ar fi trecut munții pentru redobândirea drepturilor pierdute sub dominația maghiară. Și mulți iobagi au trecut Carpații în Țările Române. În ce privește organizarea bisericească a românilor, istoricul ardelean a coboară până în secolele XI-XII organizarea unui episcopat al românilor (chiar dacă pe baza izvoarelor existente nu-i poate localiza sediul). Printr-un silogism bine articulat care folosește cunoștințe teologice, Ștefan Meteș ajunge la concluzia că dacă au existat protopopi, atunci au existat și episcopi de care să aparțină aceia. Istoricul descrie situația episcopilor românești ardeleni din secolele XV-XVI și impactul Reformei aici, reflectat cu precădere în tipăriturile bisericești. Pagini întregi sunt destinate relațiilor dintre cele trei Țări Române, Biserica promovând cultura și limba română, formând tipografi, copiiști și instruind copiii domnilor români. A doua mare sinteză a lui Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, este alcătuită dintr-o parte introductivă cu date referitoare la numărul, răspândirea și ctitorii mănăstirilor românești din Transilvania, legăturile călugărilor transilvăneni cu românii de peste Carpați și acțiunile de promovare a culturii române prin cărți, manuscrise, școli, artă; partea a doua prezintă 168 de schituri și mănăstiri „pe ținuturi și județe”. Pentru perioada medievală informațiile încep din secolul al XVIII-lea, vizează istoricul mănăstirilor și sunt relativ restrânse, cu excepția centrelor vechi, ca Prislopul sau Peri.

O a treia secțiune a subcapitolului închinat perioadei medievale românești din opera lui Ștefan Meteș este intitulat **Istorie instituțională și preocupări asupra istoriei familiilor domnești, nobiliare și boierești (istorie socială)**. Anumite aspecte au fost deja surprinse în textele menționate mai sus, de la simpla organizare sătească, apoi pe „județe”, până la organizarea de cnezate, voievodate, culminând cu întemeierea în afara arcului carpatic a statelor medievale Țara Românească și Moldova. Aportul ardelenilor la întemeierea celor două state românești este important pentru Ștefan Meteș, care susține teoria descălecatului. Paralel cu evoluția instituțională laică s-a dezvoltat instituția bisericească, mai rapid în Transilvania la început, apoi mai greu din cauza situației politice și confesionale din interiorul arcului carpatic. Și Mitropolitul, care le stătea alături și care făcea parte din Sfatul Domnesc, avea puteri extinse asupra acestor teritorii ardeleni. Relațiile între

Ardeal și Țările Române sunt subliniate și în lucrarea *Moșiile domnilor și boierilor din Țerile Române în Ardeal și Ungaria*. Chiar dacă informațiile sunt bogate asupra istoriei medievale românești din această perspectivă, notele sunt destul de puține. Încă din introducere, Ștefan Meteș subliniază că primii voievozi români, cum a fost Basarab (1350-1352), se intitulau „domni a toată Țara Românească”, denumire care cuprindea toate teritoriile românești, deci și Transilvania. Mai pe urmă, regii Ungariei au început să dăruiască moșii întinse în Ardeal și Ungaria voievozilor din Țările Române, în schimbul ajutorului contra otomanilor. Când aceștia primeau astfel de teritorii, construiau imediat acolo biserici. Uneori se întâmpla ca domnii celor două Țări Române să ofere la rândul lor danii pentru slujitorii lor, Ștefan Meteș explicând astfel apariția unei noi clase: boierimea.

A patra secțiune a subcapitolului despre Evul Mediu românesc la Ștefan Meteș se referă la **relațiile dintre Țările Române în Evul Mediu**. Idealul de unitate apare în opera aproape a fiecărui istoric român, cu atât mai mult în lucrările despre istoria medievală. *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal – Studiu istoric* poate fi încadrat în această tematică, punând în lumină interesul domnilor din Țările române pentru situația ecleziastică a românilor ardeleni în secolul al XVII-lea și arătând că după moartea lui Mihai Viteazul domnii români au dorit tot mai mult să stăpânească Ardealul.

Cea de-a cincea secțiune este consacrată lucrărilor de istorie economică. Una din aceste lucrări este *Relațiile comerciale ale Țerii Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*. Cartea lui Ștefan Meteș constituie un real ghid, deoarece înfățișează viața comercială activă a Țării Românești în legătură cu Ardealul și Ungaria din cele mai vechi timpuri și până la moartea lui Constantin Brâncoveanu (1714), deci aproximativ trei secole. Lucrarea este interesantă și se bazează pe izvoarele istorice editate românești, săsești, maghiare, dar și pe acte inedite. Este interesant că în lucrare sunt pagini întregi, care descriu mărfurile și prețurile pentru fiecare produs, precum și taxele impuse de vamă. Utile sunt paginile de la final, care cuprind tabele cu obiectele vândute.

La fel de importantă pentru înțelegerea economiei medievale, de această dată dintr-un teritoriu relativ restrâns, Țara Făgărașului, este și *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I. Scopul lucrării este de a oferi tabloul cât mai veridic al vieții economice din teritoriul amintit, pe baza documentelor inedite, conscripții fiscale, urbarii, liste ș.a., descoperite atât la Arhivele din Cluj, cât și la Budapesta. Interesant este faptul că istoricul realizează o situație pe localități în care arată numărul nobililor sau boierilor, al cetățenilor, al iobagilor, zilierilor și libertinilor, dar și o împărțire pe etnii: sași, unguri, români, iar în finalul tabelului

prezintă situația agrară și numărul iobagilor fugiți. Din nou impresionează capacitatea istoricului de a zugrăvi viața economică la sfârșitul Evului mediu, identificând pe baza conscripțiilor și urbaniilor chiar și numărul de căpițe, cerealele cultivate, cantitățile obținute, calitatea pământului în diferite locuri, capriciile vremii și numărul de animale.

O ultimă contribuție a istoricului Ștefan Meteș pe tărâmul istoriei economice medievale o constituie volumul de documente *Vieața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane, vol. I, 1508-1820*. Istoricul redă integral textul acestor documente, atât în limba în care au fost scrise, cât și în transcrierea lor în limba română, volumul rămânând și azi de real ajutor cercetătorilor.

Nu pot fi omise nici preocupările istoricului Ștefan Meteș pe tărâmul **istoriei artei bisericesti** – expuse în **secțiunea a șasea** a subcapitolului - pentru că a fost primul care a întocmit o lucrare despre vechii zugravi și pictori bisericesti din secolele XIV-XIX, intitulată *Din istoria artei religioase române. I Zugravii bisericilor române*. Valoarea lucrării sale reiese din faptul că a fost primul istoric care a strâns, într-o lucrare destul de unitară, mai multe informații despre acest subiect, chiar dacă se observă nivelul modest al comentariilor asupra artei tradiționale. Ștefan Meteș prezintă informațiile despre școlile de zugravi, înființate pe lângă mănăstiri mai ales. Notează cu amănunte mai multe nume și precizează că un zugrav avea în jurul său mai mulți ucenici. Studiul continuă cu prezentarea zugravilor din Țara Românească în secolele XIV-XVII și a principalelor lăcașuri de cult pictate în acest interval, dintre care amintim Mănăstirea de la Curtea de Argeș, Cozia, biserica Mitropoliei din Târgoviște. Informațiile care marchează scrisul istoric al autorului sunt multe și variate, redate cu destulă exactitate, cât mai tehnic. Pentru fiecare lăcaș de cult se precizează cine este / sunt pictorul (ii), originea lui/lor, care este școala de pictură de unde provin, ce tehnică și vopsele sunt folosite. Aceeași situație se întâlnește și în capitolul următor, unde sunt prezentați zugravii de biserici din Moldova.

Finalul capitolului al patrulea este dedicat **sursologiei istorice**. Au fost analizate trei dintre lucrările importante ale istoricului. Munca nu a fost facilă, dar rezultatele au fost surprinzătoare. Cele trei scrieri sunt *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria, vol. I (Până la 1698)*, ediția a II-a din 1935, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria* (1936), *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea* (1928).

Rezultatele au fost surprinzătoare deoarece, numărând și catalogând sursele dar mai ales identificând modul în care Ștefan Meteș s-a raportat la ele, ne-

am dat seama că istoricul acesta nu a fost, cum poate alți istorici au tendința de a spune, un compilator. Mai mult de atât, a fost și rămâne un om care a lucrat în mod just cu sursele, a filtrat informația istorică și a decantat-o, expunându-o într-un grai nici simplu nici prea academic, pentru a fi ușor parcursă până astăzi de lectori cu pregătiri diferite. Apreciem munca istoricului Ștefan Meteș și metoda lui de lucru cu sursele, deoarece am trecut prin munca de identificare și notare a fiecărei poziții, am realizat o clasificare, am stabilit proporții și procentaje reflectând frecvența citării unei surse ori autor și utilizarea fiecărei categorii de surse.

Parcurgând cele trei lucrări am constatat anumite aspecte pentru fiecare dintre ele. Pentru *Istoria Bisericii* se observă ușor varietatea de surse și citarea la o singură notă a mai multor surse complementare. Fiecare informație este relativ bine documentată, de aceea putem vorbi de mai multe categorii de surse – de la cele inedite până la periodice. Ponderea cea mai mare o au lucrările generale și speciale, periodicele și studiile, urmate de sursele editate. Nicolae Iorga, Augustin Bunea, Silviu Dragomir, Al. Cziple, Timotei Cipariu, Ioan Bianu, Andrei Veress, Ialarion Pușcariu, Vasile Pârvan ș.a. alcătuiesc galeria surselor utilizate, cu atât mai mult cu cât o lucrare de sinteză cuprinde surse de categorii diferite. Ștefan Meteș nu doar preia informații, ci interpretează, realizează conexiuni între surse. După modelul lui Nicolae Iorga, Ștefan Meteș citează la o notă mai multe surse. Notele sale sunt încărcate în anumite locuri de explicații convingătoare și necesare, care prin prezența lor în subsolul paginii ușurează textul propriu-zis. În lucrarea *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, se poate de asemenea observa ușor varietatea de surse și citarea la o singură notă a mai multor surse ori categorii de surse complementare. Aici lucrurile se schimbă față de *Istoria Bisericii*: apar mai multe surse inedite, obținute de la Arhivele din Cluj, de la Biblioteca Academiei Române sau de la Arhivele din Sibiu. Creșterea numărului de surse editate, pe care istoricul le și interpretează, asigură o temelie solidă operei alături de lucrările generale și speciale. Calculând proporția fiecărei categorii de izvoare rezultă munca de cercetare a documentelor, chiar și editate, precum și paleta variată a surselor, atât interne, cât și externe. De această dată sursele editate ocupă mai mult de jumătate din izvoarele întregii lucrări, atestând pasiunea arhivistului pentru lucrul pe document, chiar și editat. Vastul orizont istoriografic și sursologic trece granițele prin citarea unor autori maghiari, slovaci, germani, titlurile acestora fiind lăsate în limba în care au fost editate. Extinderea citării la izvoare diferite, interne sau externe, inedite sau editate, generale sau speciale, este premisa cercetării serioase, o dovadă în plus a profilului intelectual și a formației temeinice ale istoricului ardelean Ștefan Meteș.

Concluzii

Pe parcursul actualei teze de doctorat s-a propus stabilirea câtorva dintre elementele și direcțiile care stau la baza discursului istoric al lui Ștefan Meteș. Studiarea rolului personalităților în cadrul dezvoltării societății omenești a constituit o preocupare constantă a cercetătorilor, cu precădere a istoricilor. Activitatea de reconstituire a trecutului acestora, de realizare a biografiilor pe temeiul documentelor de arhivă și pe baza istoriografiei existente deja, acolo unde este cazul, la care se adăugă munca de cercetare a operei, de ordonare a lucrărilor, de interpretare îl transformă pe cercetător dintr-un simplu căutător al trecutului într-un adevărat detectiv, într-un spirit în interiorul căruia se îmbină cunoștințele interdisciplinare. Noul istoric născut la îngemănarea dintre secolele XIX-XX avea să fie, nu o dată, prin natura misiunii și a pregătirii sale, cu valențe puternic interdisciplinare, un *spiritus rector*, un om care avea să sacrifice, de cele mai multe ori, ani din viață și momente de familie pentru activitatea sa, în folosul cercetării și a redimensionării trecutului istoric. Astăzi, redescoperirea unor personalități, cum a fost și istoricul Ștefan Meteș, care și-au lăsat amprenta asupra cercetării istorice, dar și asupra unor domenii ale istoriei, de la istoria Bisericii și până la istoria economică sau socială, constituie un demers mai mult decât necesar. Mai mult este o obligație morală, mai ales în condițiile în care cercetarea de față are tocmai menirea de scoate la lumină și reaseza, pe locul meritat în istoriografia noastră din prima jumătate a secolului al XX-lea, pe istoricul Ștefan Meteș și opera acestuia.

Activitatea istoriografică a istoricului ardelean Ștefan Meteș s-a desfășurat pe parcursul a mai multor decenii, începând cu primele două decenii ale secolului al XX-lea, când se afla pe băncile Facultății de Istorie din București și încheindu-se prin decesul din anul 1977. Istoric cu precădere al românilor ardeleni, vreme de două decenii director al prestigioasei instituții a Arhivelor Statului din Cluj, Ștefan Meteș a întreprins mereu o activitate de cercetare ferventă pe tărâmul istoriei.

Desigur, că o cercetare de asemenea anvergură și desfășurată pe parcursul a decenii de activitate a dus și la o operă vastă ca întindere și inegală ca valoare documentară. Istoric cu întinse lecturi, Ștefan Meteș a cultivat mai multe domenii ale istoriei Transilvaniei, manifestând preferință pentru istoria Bisericii românilor ardeleni, pentru istoria politică, istoria culturii și artei românești, pentru istoria socială, economică, pentru mișcările naționale din Transilvania, demografia istorică, istoria locală, geografia istorică și pentru istoria dreptului. A realizat și studii și medalioane despre personalități ale istoriei noastre, precum Mihai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, Nicolae Iorga și George Bariț, despre Gh. Sion, I. Bianu, despre

originea poporului nostru, despre traci, despre Ardeal și familiile de boieri și voievozi din Ardeal.

De formație pozitivistă, cu simț critic, responsabil pentru tot ceea ce a scris, Ștefan Meteș a adus în istoriografia noastră contribuții articole documentare valoroase, îmbogățind informația, instrumentarul de lucru și metoda, ridicând la un nivel superior cercetarea românească pe tărâmul istoriei. Membru al generației de tineri istorici, tributară noii școli pozitivistice și critice, cât și a noilor tendințe din istoriografia noastră românească, care cobora cu picioarele pe pământ din sferele romantismului, Ștefan Meteș nu a fost doar istoric, arhivist și cercetător, ci a fost înainte de toate preot. Această dimensiune a personalității sale și-a pus amprenta în mod vizibil asupra scrisului său istoric. Ștefan Meteș a reprezentat o generație strălucită de istorici români, care s-a afirmat de la începutul secolului trecut, care și-a dedicat viața și întreaga putere și capacitate pentru știința istorică: Vasile Pârvan, Dimitrie Onciul, Zenovie Pâclișanu, Ioan Ursu, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir ș.a.

Dedicând peste două decenii de muncă pentru instituția pe care o iubea atât de mult, Arhivele Statului din Cluj, Ștefan Meteș s-a implicat masiv în cercetarea trecutului nostru prin adunarea documentelor, selectarea și înregistrarea lor, interpretarea și stabilirea conexiunilor dintre ele. Prin intermediul său, Arhivele Statului din Cluj au fost ridicate la adevărata lor valoare și importanță prin bogăția fondurilor arhivistice. A fost și va rămâne un adevărat pionier al arhivisticii transilvănene, care a depus o muncă neobosită pentru prezervarea documentelor, în fond pentru conservarea și studierea trecutului nostru.

În ce privește instrumentarul și metoda de lucru, Ștefan Meteș își trage seva din concepția despre istorie a Școlii critice-pozitivistice și din prelegerile și cunoștințele preluate de la profesorul și mentorul său, Nicolae Iorga. Instrumentarul de lucru îl reprezintă tocmai sursele, începând cu cele inedite și continuând cu cele editate, speciale și generale, dar și izvoarele arheologice, epigrafice, numismatice, și alte izvoare nescrise. Ca metodologie de lucru, Ștefan Meteș a preluat din experiența lui N. Iorga despre istorie, potrivit căruia istoria este ciclică, iar evenimentele se repetă, însă cu alți actori.

Tot de la N. Iorga, dar și din maniera de lucru a pozitiștilor, Ștefan Meteș preia metoda similitudinii și a comparării izvoarelor. Așa cum reiese din filele lucrărilor sale, istoricul ardelean aduce pentru dovedirea unor informații sau teorii mai multe surse, de preferat interne și externe, sau care diferă din punct de vedere al autorilor. Prin aplicarea metodelor de clasificare, analiză, comparare și aflare a similitudinilor, de decantare a informației veridice de cea falsă, Ștefan

Meteș reușește să capteze și să sintetizeze informațiile descoperite, să le ordoneze logic. Metoda cu care își alcătuiește discursul bine gândit, uneori în manieră școlastică chiar, notarea cu atenție a surselor și ordonarea lor, paginile sale evidențiindu-se prin note de subsol bogate, cu multe explicații și paranteze, prin varietatea de surse enumerate, sunt o dovadă în plus a aportului adus de Ștefan Meteș la cercetarea istorică din țara noastră. Discursul său evoluează, de la perioada de tinerețe, cu un ton mai viu, colorat, în care accentul cade pe descrieri, pe figurile unor personalități, până la discursul din paginile lucrărilor de sinteză, de artă bisericească sau a altor lucrări speciale, unde accentul translează pe informație, pe structurarea logică și ordonată, pe argumentare, pe surse cât mai multe, în pofida unui limbaj viu, ca în tinerețe. Frazele discursului său din maturitate sunt bine structurate, logice, detaliile mai accentuate, concluziile și sintezele de la finalul capitolelor mult mai bogate și extinse.

Nu lipsesc figurile de stil nici în lucrările de sinteză, chiar dacă nu la fel de numeroase ca în perioada de început a scrisului istoric, după cum sunt prezente și notele fine de ironie, unde este cazul, sau acelea de polemică. Ca metode de lucru, folosite de Ștefan Meteș pot fi amintite: observația, inducția, deducția, generalizarea, comparația, analogia și procedeul similitudinii, intuiția, clasificarea, ordonarea, atât de des evidente în paginile lucrărilor sale, procedee prin care, alături de cele care țin de domeniul filologiei, istoricul ardelean își construiește discursul său și reconstituie trecutul neamului nostru.

O primă trăsătură a discursului său pe tema Bisericii și a vieții religioase a românilor ardeleni este încercarea refacerii trecutului pe baza documentelor și a altor tipuri de surse. Adăpându-se mereu din surse, mai ales din fântâna primară, mereu veșnică și nesecată, a arhivelor naționale, județene, parohiale sau din Budapesta și Viena, Ștefan Meteș nu lasă nimic la voia întâmplării. Paginile sale sunt pline de note, de trimiteri la bibliografie specială sau generală, la colecții de documente editate sau inedite.

În expunerea materialului istoric, Ștefan Meteș a folosit criteriul tematico-cronologic, iar ca metode de lucru a folosit comparația, deducția, metoda inductivă, sinteza, dezvoltând idei clare, care alcătuiesc subteme și teme. Principalele teme prezentate în operele cu caracter bisericesc sunt cele referitoare la tema unității tuturor românilor, la Unirea religioasă, la realizarea unor studii de istorie bisericească locală sau despre arta bisericească, despre anumite personaje bisericești. De importanță și valoare până azi sunt și sintezele sale de istorie bisericească, deja amintite, bogate informațional și cu un conținut de multe ori inedit.

Eșafodajul modern, în spiritul școlii critice, care rezultă din multe din lucrările sale este un semn în plus al importanței și contribuțiilor aduse de istoricul clujean. Fie că este vorba de o monografie, de o lucrare cu caracter social-economic, cu caracter bisericesc, de istorie medievală sau de demografie, nu lipsesc acele părți cu caracter introductiv, menite să introducă lectorul în cadrul de desfășurare al acțiunii: stabilirea cadrului geografic, rememberul istoriei locului, oferirea unor explicații în plus de natură economică, legate de obiceiuri, toate acestea vizând interdisciplinaritatea și cunoștințele pe care le-a demonstrat autorul. Sub raport sursologic, în linii mari pot fi observate mai multe paliere sau nivele de izvoare. Un prim nivel este cel al surselor inedite, culese de prin arhivele unde a cercetat, din țară sau din străinătate, urmat de nivelul al doilea alcătuit din izvoarele editate, după care se trece la nivelul al treilea, cel al lucrărilor generale și speciale. În final sunt folosite și articole și periodice.

Ștefan Meteș a fost interesat cu precădere de perioada medievală din istoria românilor. Principalele teme de istorie medievală, tratate atât de generația lui Ștefan Meteș de alți istorici precum Silviu Dragomir, Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Dimitrie Onciul, au fost amplu cercetate și de către istoricul clujean, mai ales în sintezele sale de istorie: originea și continuitatea în spațiul carpato - danubiano - pontic, procesul de etnogeneză al poporului român raportat la moștenirea dacoromană; organizarea (instituțiile populației autohtone), dreptul, apariția primelor formațiuni statale românești medievale; aportul românilor ardeleni la apariția primelor structuri politice medievale; tratarea românității sud-dunărene și a celei din Peninsula Balcanică, având aici aceleași preocupări cu istoricul Silviu Dragomir; teoria descălecatului sau a agregărilor teritoriale în jurul unui centru; raporturile românilor cu celelalte populații din Transilvania: ungurii și sașii; criticarea și negarea unor teorii greșite privind raporturile dintre români și unguri și continuitatea celor dintâi pe pământul vechii Dacii; relațiile economice, culturale și politico - instituționale dintre cele trei țări române în Evul mediu; dezvoltarea artei bisericești (arhitectura, sculptura și pictura) în aceste secole.

O altă direcție din istoria medievală românească, asupra căreia țintește scrisul istoricului Ștefan Meteș, este aceea instituțională, vizibilă mai ales atunci când prezintă evoluția Bisericii românilor ardeleni, când încearcă să refacă șirul ierarhilor de Bălgrad, când înfățișează rolul instituției în păstrarea conștiinței naționale în sufletul românilor ardeleni. Evul mediu românesc apare însă reflectat cu precădere mai întâi în lucrările și articolele de istorie a Bisericii - Biserica românilor ardeleni suscită în proporție covârșitor majoritară interesul și atenția istoricului -, fapt care trădează pregătirea teologică, dar și studierea unui numeros volum de

documente. Bine structurate și fundamentate sursologic sunt și contribuțiile sale pe tărâmul artei bisericesti românești medievale, multe dintre ele folosite și astăzi. Deși informațiile aduse nu sunt noi, și chiar dacă nu a văzut personal toate frescele și icoanele despre care scrie și face referire în scrierile sale, totuși el are meritul de a ordona vastul material preluat din lucrările istoricilor de artă români și străini, și de a le interpreta în manieră teologică, de a le observa simbolistica și de a diferenția stilurile diferitelor școli de pictură.

În încheiere, trebuie precizat că prin demersul lucrării noastre, în care am urmărit unele elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș, s-a dorit oferirea unei perspective actuale asupra personalității și scrisului istoricului Ștefan Meteș. El a reprezentat cu onoare generația din care făcea parte, pe linia școlii lui Nicolae Iorga. Am stabilit liniile directoare ale scrisului său istoric și l-am încadrat în istoriografia primei jumătăți a secolului al XX-lea, care a stat sub auspiciile școlii critice-pozitiviste.

Bibliografie

I. Surse inedite

1. **Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj**, fond *Filiala Arhivelor Statului Cluj* (1922-1989), nr. inv. 1427;
2. **Serviciul Județean al Arhivelor Statului Cluj**, Fondul arhivistic nr. 1435, *Fond personal Ștefan Meteș*, număr inventar 1315;

II. Surse editate

1. **Meteș, Ștefan**, *Contribuții nouă privitoare la familia boerească Buhuș din Moldova*, București, 1927;
2. **Meteș, Ștefan**, *Din istoria artei religioase române. I Zugravii bisericilor române. Extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, 1926-28*, Cluj, Tipografia „Progresul” (Gheorghe Ghili), 1929;
3. **Meteș, Ștefan**, *Din istoria dreptului românesc în Transilvania*, Cluj, 1934;
4. **Meteș, Ștefan**, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, Tipografia Astra S. A., 1935;
5. **Meteș, Ștefan**, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, Editura Științifică, 1971;
6. **Meteș, Ștefan**, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (până la 1698), ediția a II-a revăzută și întregită cu 115 ilustrații, Sibiu, Editura Librăriei Arhidiecezane, 1935;
7. **Meteș, Ștefan**, *Istoria neamului românesc*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1922;
8. **Meteș, Ștefan**, *Lămuriri noi cu privire la revoluția lui Horia*, Sibiu, Tipografia Archidiecezană, 1933;
9. **Meteș, Ștefan**, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1936;
10. **Meteș, Ștefan**, *Moșiile domnilor și boierilor din Țerile Române în Ardeal și Ungaria*, Arad, Editura Librăriei Diecezane, 1925;
11. **Meteș, Ștefan**, *Note despre zugravii bisericilor române în veacul al XV-lea-al XIX-lea*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1932;
12. **Meteș, Ștefan**, *Păstori ardeleni în Principatele române*, Arad, Editura Eparhiei, 1925;
13. **Meteș, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale Cluj – Sibiu*, în *Revista Arhivelor*, IV, nr. 2 / 1941, p. 362-363;

14. **Metes, Ștefan**, *Relațiile bisericii românești din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1928;
  15. **Metes, Ștefan**, *Relațiile comerciale ale Țerii Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, Tipografia lui W. Krafft, 1920;
  16. **Metes, Ștefan**, *Relațiile Mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, Arad, Editura Librăriei Diecezane, 1925;
  17. **Metes, Ștefan**, *Satul ardelean Cetea și logofătul Ioan Noroceă din Pitești*, Cluj, 1933;
  18. **Metes, Ștefan**, *Situația materială a preoților din Țara Făgărașului*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1935;
  19. **Metes, Ștefan**, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, tipărită cu cheltuiala d-lor Ștefan Boier și Oct. Stoichița, Cluj, 1935;
  20. **Metes, Ștefan**, *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal – Studiu istoric*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc”, 1915;
  21. **Metes, Ștefan**, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1930;
  22. **Metes, Ștefan**, *Viața economică a românilor din Țara Făgărașului și Viața agrară, economică a românilor din Ardeal*, Vol. I (1508-1820), București, 1921;
  23. **Metes, Ștefan**, *Vieța agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane, vol. I, 1508-1820*, București, Tipografia „România Nouă”, 1921;
- ***
24. **Metes, Ștefan**, *Ardealul și idealul pentru unitatea națională*, în *Patria*, IX (1927), nr. 64, p. 3;
  25. **Metes, Ștefan**, *Arhivele din Ardeal după război*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1-7, 1924-1926, p. 85-87;
  26. **Metes, Ștefan**, *Câteva contribuții la istoria Unirii românilor cu Roma*, în *Revista Arhivelor*, III, 2, nr. 8, 1939, p. 359-366;
  27. **Metes, Ștefan**, *Câteva însemnări istorice despre satul românesc din Ardeal: Geomal*, în *Transilvania*, Sibiu, LII (1921), nr. 10-12, p. 868-878;
  28. **Metes, Ștefan**, *Cerțetări și sentințe judecătorești privitoare la românii din ținutul Cetății de Piatră (Chiora) în secolul al XVII-lea (1661)*, în *Revista Arhivelor*, VII, 1, 1946, p. 10-56;

29. **Metes, Ștefan**, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria și Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, V, 1, 1942, p. 11–21;
30. **Metes, Ștefan**, *Episcopul Dionisie Novacovici (1761-1767)*, în *Mitropolia Ardealului*, anul XVIII, nr. 5-6, mai-iunie 1973, p. 553-571;
31. **Metes, Ștefan**, *Episcopia Geoagiul de Sus (1557-1957) – Comemorarea de 400 de ani*, în *Mitropolia Ardealului*, Sibiu, II, nr. 9-10, septembrie-octombrie, 1957, p. 654-661;
32. **Metes, Ștefan**, *Icoanele pe hârtie (xilografuri) și pe sticlă din Transilvania*, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8, iulie-august, 1964, p. 748 ș.u.;
33. **Metes, Ștefan**, *Însemnări despre zugravii bisericilor*, în ziarul *Renașterea*, Cluj, nr. 17-18, 19-20 din 1949;
34. **Metes, Ștefan**, *Mihai Viteazul și orașul Cluj*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1–7, 1924–1926, p. 292–294;
35. **Metes, Ștefan**, *Mormântul lui Vasile Lupu, domnul Moldovei*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1–7, 1924–1926, p. 137–138;
36. **Metes, Ștefan**, *Note despre zugravii bisericilor române în veacul XV-XIX*, în *Revista teologică*, Sibiu, an XXII, nr. 9-10, sept.-oct. 1932, p. 372-384;
37. **Metes, Ștefan**, *Orașul Cluj asediat de oștirea românească la 1658*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1–7, 1924–1926, p. 295;
38. **Metes, Ștefan**, *Populația maghiară din Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, IV, 1, 1940, p. 69–99;
39. **Metes, Ștefan**, *Problema arhivelor românești*, în *Revista Arhivelor*, vol. III, 1, nr. 6–7 / 1936–1937, p. 1–46;
40. **Metes, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1941*, în *Revista Arhivelor*, V, 1, 1942, p. 190-194;
41. **Metes, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1942*, în *Revista Arhivelor*, V, 2, 1943, p. 190 – 194;
42. **Metes, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1943*, în *Revista Arhivelor*, VI, 1, 1944, p. 115-119;
43. **Metes, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1944*, în *Revista Arhivelor*, VI, 2, 1945, p. 302-306;

44. **Meteș, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1945*, în *Revista Arhivelor*, VII, 1, 1946, p. 126-132;
45. **Meteș, Ștefan**, *Raport asupra situației Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cluj – Sibiu, pe 1946*, în *Revista Arhivelor*, VII, 2, 1947, p. 358-359.
46. **Meteș, Ștefan**, *Școlile de muzică și cântare bisericească din Iași (1558) și București (1711-1823) și românii din Transilvania*, în *Mitropolia Ardealului*, anul X, nr. 7-8, iulie-august, 1965, p. 511-520;
47. **Meteș, Ștefan**, *Un portret nou al lui Horea și Cloșca*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1–7, 1924–1926, p. 140-141;
48. **Meteș, Ștefan**, *Viața bisericească a românilor din Scaunul Săliștei (Sibiu) (Informații istorice)*, în *Mitropolia Ardealului*, anul XV, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1969, p. 612-669;
49. **Meteș, Ștefan**, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului. Note istorice*, (ultima parte a studiului), în *Transilvania*, anul 60, nr. 12, decembrie 1929, Sibiu, p. 990-1003;
50. **Meteș, Ștefan**, *Vizitațiunile canonice în trecutul bisericii românești din Transilvania*, în *Tribuna*, Cluj, I (1938), nr. 30 din 3. XII, p. 1-3; nr. 31, din 11. XII, p. 1-3; nr. 32, din 5.XII, p. 1-3;
51. **Meteș, Ștefan**, *Zugravii bisericilor românești în veacul al XVI-lea-XIX-lea*, în *Renașterea*, Cluj, an XXVI, nr. 5-14, 16-20, 23-24, 31-32 din 1948;
52. **Meteș, Ștefan**, *Zugravii și icoanele pe hârtie (xilografuri-stampe) și sticlă din Transilvania*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXII, nr. 7-8, iulie-august, 1964, p. 731-774;
- ***
53. **Barițiu, George**, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889;
54. **Bănescu, Nicolae**, *Correspondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariț, Vălenii de Munte*, Tipografia „Neamul românesc”, 1911;
55. **Bănescu, Nicolae**, *Un capitol din istoria mănăstirii Neamțului. Starețul Neonil, corespondența sa cu C. Hurmuzaki și Andreiu Șaguna*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc”, 1910;
56. **Bârlea, I.**, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, culese de Ion Bârlea și publicate cu cheltuiala Ministerului de Instrucție Publică, București, 1909;
57. **Bianu, I., Nerva, Hodoș**, *Bibliografia românească veche*, 4 vol., București, 1903;

58. **Bianu, I.**, *Catalogul manuscriselor românești din biblioteca Academiei Române*, vol. I (1-300), București, 1907;
59. **Bianu, I.**, *Viața și activitatea lui Samuil Micu alias Clain de Sad*, București, 1876;
60. **Cipariu, Timotei**, *Acte și fragmente latine românesci pentru istoria Bisericii Române mai ales unite (1855)*, Blaj, Tipografia Seminarului diecezan, 1855;
61. **Cziple, Al.**, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, București, Editura Socec, 1916;
62. **Dobrescu, Nicolae**, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii Austriace 1716-1739 cu 220 acte și fragmente ined. culese din arhivele din Viena de Nicolae Dobrescu*, București, C. Göbl, 1906;
63. *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, vol. I-III, București, Stabilimentul Grafic Socec&Teclu, 1881, 1887-1888, 1891, 1894;
64. **Firu, Nicolae**, *Urme vechi de cultura românească în Bihor*, Oradea-Mare, 1922;
65. **Giurescu, Constantin C.**, *Pentru „vechea școală” de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, București, [f.ed.], 1937;
66. **Iorga, Nicolae**, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, București, Imprimeria Statului, 1895;
67. **Iorga, Nicolae**, *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, București, 1900;
68. **Iorga, Nicolae**, *Inscripții din bisericile României*, 2 vol., București, 1905-1908;
69. **Iorga, Nicolae**, *Oameni cari au fost*, vol. II, ediție îngrijită și note de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967;
70. **Iorga, Nicolae**, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII-XIII, București, Editura Ministerului de Instrucție, Socec, 1901, 1906;
71. **Iorga, Nicolae**, *Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene, Scrisori din arhiva grecilor Sibiului, din arhiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, I, București, Atelierele grafice Socec&Comp., 1906;
72. **Lapedatu, Alexandru**, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale, în Scrieri alese – articole, cuvântări, amintiri*, București, Editura Dacia, 1985;

73. **Lupaș, Ioan**, *Epocele principale în istoria românilor*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1928;
74. **Maior, Petru**, *Istoria Bisericii românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, I, București, Editura Viitorul Românesc, 1995;
75. **Nilles, N.**, *Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani Maximam partem nunc primum ex variis tabulariis, Romanis, Austriacis, Hungaricis, Transilvanis, Croaticis, Societatis Jesu aliisque fontibus accessu difficilibus erutae*, Oeniponte, vol. I-II, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885;
76. **Onciul, Dimitrie**, *Epocile istoriei române și împărțirea ei, în Analele Academiei Române. Discursuri de recepție, III*, (1894-1906), volum îngrijit și indice de Dorina Rusu, București, 2005, p. 619-620;
77. **Pâclișanu, Zenovie**, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein (1746-1768)*, București, Editura Academiei Române, 1924;
78. **Pâclișanu, Zenovie**, *Relatio Rumenorum e terris coronae S[ancti] Stephani ad Reformationem saec[ul]is XVI et XVII / Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sf[ântului] Ștefan cu Reforma în secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, Viena, 1912, traducere din limba latină de Andreea Mârza, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice: Andreea Mârza, Iacob Mârza, Sibiu, Editura Techno Media, 2010;
79. **Pop, Ioan-Aurel, Nagler, Thomas, Andras, Magyari** (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009;
80. **Prodan, David**, *Memorii*, text îngrijit și adnotat cu o postfață de Aurel Răduțiu, București, Editura Enciclopedică, 1993;
81. **Prodan, David**, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I (1601-1650), vol. II (1651-1680), editate de Acad. David Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 1976.
82. **Pușcariu, Cav. de, Ioan**, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului, dimpreună cu documente istorice*, 4 vol., Sibiu, 1904;
83. **Pușcariu, Ilarion**, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1889;
84. **Sándor, Szilágyi**, *Monumenta Comititalia regni Transylvaniae*, vol. XVIII (1683-1686), Budapesta, 1895;

85. **Stinghe, Sterie**, *Istoria Bisericeii din Șcheiul Brașovului (Manuscris de la Radu Tempe)*, Brașov, Tipografia Ciurcu&Co., 1899;
86. **Stinghe, Sterie**, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei, I (1700-1783) publicate cu cheltuiala Bisericii Sf. Nicolae din Brașov (Șchei)*, Brașov, Tipografia Ciurcu&Co., 1901;
87. **Șaguna, Andrei**, *Istoria bisericeii ortodoxe resaritene universale, dela întemeierea ei pana in zilele noastre, compusa si aeum autaiia oara data la lumina numai ea manuscript. Olmütz, 1860. Két kötet.*
88. *Șematismul jubiliar al Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, 1900;*
89. **Șincai, Gheorghe**, *Hronica românilor*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefața și note de Manole Neagoe, vol. I-III, București, Editura pentru literatură, 1967-1969;
90. **Șincai, Gheorghe**, *Opere I: Hronica românilor*, Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Note de Manole Neagoe București, Editura pentru literatură, anul 1967;
91. **Ștefănescu, Melchisedec**, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, 2 vol., București, 1874-1875;
92. **Veress, Andrei**, *Bibliografia româno-ungară (3 volume)*, București, Editura Cartea Românească, 1931 - 1935;
93. **Veress, Andrei**, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. I. Acte și scrisori (1527-1572)*, publicate cu 4 facsimile, București, Cartea Românească, 1929;
94. **Veress, Andrei**, *Fontes Rerum Transsylvanicarum, tom I. Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571-1613), Volumen primum: 1571-1583. Collegit et edidit Dr. Andreas Veress, Budapesta, Typis societatis Athenaeum typographicae, 1911;*

III. Enciclopedii și dicționare

1. **Chiriacescu, Rodica**, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros, 1978;
2. **Păcurariu, M.**, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Enciclopedică, 1996;
3. **Porumb, Marius**, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, București, Editura Academiei Române, 1998;
4. **Rusu, Andrei Adrian, Sabău, Nicolae ș.a.**, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000;

5. **Rusu, Dorina**, *Membrii Academiei Române (1866-1999)*. Dicționar, București, Editura Academiei Române, 1999;
6. **Ștefănescu, Ștefan** (coordonator), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978;

IV. Lucrări generale și speciale

1. **Baicu, Ion Ștefan**, *Nicolae Iorga și Partidul Naționalist Democrat în viziunea presei și a documentelor de arhivă prahovene: 1890-1948*, București, Editura Academiei Române, 2005;
2. **Benga, Daniel**, *Metodologia cercetării științifice în teologia istorică*, București, Editura Sofia, 2005;
3. **Berza, M.**, *Nicolae Iorga, istoric al Evului Mediu*, București, Institutul de Istorie Universală „Nicolae Iorga”, 1944;
4. **Berza, M.**, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1945;
5. **Bianu, Ioan, Nerva Hodoș**, *Bibliografia românească veche, 1508 – 1830*, vol. I - III, București, Editura Academiei Române, 1903, 1910, 1912-1934;
6. **Bogdan, Ioan**, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1905;
7. **Boia, Lucian**, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976;
8. **Bunea, Augustin**, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocentiu Klein (1728-1751)*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopiei, 1900;
9. **Bunea, Augustin**, *Episcopii Petru Paul Aaron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopiei, 1906;
10. **Bunea, Augustin**, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau Din istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1902;
11. **Bunea, Augustin**, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, Tiparul Seminarului Arhiepiscopiei, 1904;
12. **Bunea, Augustin**, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, București, Editura Academiei Române, 1912;
13. **Bunea, Augustin**, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, Tiparul Seminarului Arhiepiscopiei, 1906;

14. *Statistica românilor din Transilvania în 1750 făcută de vicarul episcopesc Petru Aron și publicată de Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan, în Transilvania, XXX, nr. IX, noiembrie 1901, Sibiu, p. 237-239;*
15. **Bunea, Augustin**, *Stăpânii Țării Oltului*, Ediție de Marcela Ciortea, Studiu introductiv de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2010;
16. **Bunea, Augustin**, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidieceșan, 1902;
17. **Câdea, Virgil** (coord.), *Istoria românilor, vol. V, O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, București, Editura Enciclopedică, 2003;
18. **Constantiniu, Florin**, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999;
19. **Pr. David, L.**, *Din trecutul parohiei Geomal (jud. Alba)*, în *Renașterea (organul oficial al Eparhiei Ortodoxe române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului)*, Cluj, anul II, nr. 46, din 16 noiembrie 1924, p. 4;
20. **Dobrescu, Nicolae**, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâiu mănăstiri în Principatele române*, București, 1906;
21. **Dobrescu, Nicolae**, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapeșta, Institutul Tipografic „Luceafărul”, 1905;
22. **Dragomir, Silviu**, *Studii de istorie medievală*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1998;
23. **Dragomir, Silviu**, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, cu 150 documente anexate, Sibiu, 1920, vol. II, Sibiu, 1930;
24. **Dragomir, Silviu**, *Istoria desrobirii religioase a românilor ardeleni în secolul XVIII*, vol. I și II, ediții îngrijite de Sorin Șipoș, cuvânt introductiv de Ioan-Aurel Pop, studiu introductiv de Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2012;
25. **Dragomir, Silviu**, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849* (3 volume), Cluj-Sibiu, 1944 - 1946;
26. **Drăgan, Ioan**, *Arhivele Statului din Cluj. 75 de ani în serviciul științei istorice (1920-1995)*, în *Din istoria arhivelor ardeleni. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj*, coord. Ioan Drăgan și Ioan Dordea, Cluj-Napoca, [s.n.], 1995;
27. **Drăgan, Ioan**, *David Prodan și Arhivele Statului din Cluj*, în *David Prodan – Puterea modelului*, coord. Nicolae Boșcan, N. Edroiu, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvănene, Fundația Culturală Română, 1995;

28. **Dumitran, Ana, Cucui, Elena-Daniela**, *Catalogul expoziției temporare zugravii de la Feisa, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia - 2 octombrie - 7 decembrie 2008*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008;
29. **Dumitran, Ana, Rustoiu, Ioana**, *Iconarii din Maierii Bălgradului: Catalogul expoziției temporare deschise la Sala Unirii în perioada 2-30 iunie 2007*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007;
30. **Edroiu, Nicolae**, *Ioan Lupaș (1880-1967). Scrieri alese, vol. I. Studii asupra Evului mediu și istoriei bisericești*, București, Editura Academiei Române, 2006;
31. **Firu, Nicolae**, *Urme vechi de cultură românească în Bihor: cercetări istorice*, Oradea, „Biharia” Institut de Tipografie și Editură, 1922;
32. **Furet, François**, *Atelierul istoriei*, Cuvânt înainte de Șerban Papacostea, trad. Irina Cristea, București, Editura Corint, 2002;
33. **Giurescu, Constantin C.**, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Carol I*, cu 179 ilustrații în text și 12 hărți afară din text, ediția a treia, București, Cugetarea – Georgescu Delafras S.A.;
34. **Gociman, A.**, *România și revizionismul maghiar*, București, Editura Universul, 1934;
35. **Gramă, Alexandru**, *Instituțiile calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895;
36. **Gudor, Kund Botond**, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, prefață de Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Mege, 2008;
37. **Hitchins, Keith**, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică, 1997;
38. **Hitchins, Keith**, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, Prefață de Prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, traducere de Pr. prof. dr. Aurel Jivi, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995;
39. **Hitchins, Keith**, *România 1866-1947*, traducere de G. Potra și D. Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1994;
40. **Iorga, Nicolae**, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Tipografia "Neamul Românesc", Vălenii de Munte, 1908;
41. **Iorga, Nicolae**, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969;
42. **Iorga, Nicolae**, *Vechea artă religioasă la români*, Editura Episcopiei Hotinului, Așezământul tipografic „Datina Românească”, 1934;

43. **Iorga, Nicolae**, *Elemente de unitate ale lumii medievale, moderne și contemporane, vol. I- Papi și împărați*, București, „Cultura Neamului Românesc” Societate Anonimă, 1922;
44. **Iorga, Nicolae**, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Vălenii de Munte, 1911;
45. **Iorga, Nicolae**, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc”, 1908;
46. **Iorga, Nicolae**, *Istoria românilor*, 10 vol., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1936-1939;
47. **Iorga, Nicolae**, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, ediție îngrijită și prefată de I. Oprea, București, Editura Saeculum I.O., 2005.
48. **Iorga, Nicolae**, *Rostul boierimii noastre, în Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. II, București, Tipografia Atelierele Socec, 1905;
49. **Iorga, Nicolae**, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediție îngrijită de Șerban Papacostea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984;
50. **Literat, Valeriu**, *Biserici Vechi Romanesti din Tara Oltului*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1996.
51. **Lupaș, Ioan**, *Andrei Șaguna și conducătorii „Asociației transilvane” (1861-1922)*, București, 1923
52. **Lupaș, Ioan**, *Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, tradusă de Arghișan Ana Maria, comentarii de Corina Teodor, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 2004;
53. **Lupaș, Ioan**, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni 1780-1792 : Cu 84 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu și Brașov*, Seria II. Tom. XXXVII, București, Librăriile Socec et Comp. și C. Sfetea, 1915
54. **Lupaș, Ioan**, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995;
55. **Lupaș, Ioan**, *Lecturi din izvoarele istoriei României*, București, Editura Cartea Românească, 1928;
56. **Lupaș, Ioan**, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidieceesane, 1921;
57. **Lupaș, Ioan**, *Paralelism istoric*, București, [f. ed.], 1937;
58. **Lupaș, Ioan**, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei*, București, 1913;

59. **Lupaș-Vlasiu, Marina**, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1939;
60. **Kellog, Frederick**, *O istorie a istoriografiei române*, trad. de Laura Cuțitaru, prefață de AL. Zub, Iași, Institutul European, 1996;
61. **Mangra, Vasile**, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, Tiparul tipografiei diecezană gr.-orientale române, 1906;
62. **Matei, Al.**, *Studii și documente arhivistice: Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977;
63. **Matei, Mircea D., Cârciumar, Radu**, *Studii noi despre probleme vechi: din istoria evului mediu românesc*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2004;
64. **Mazălu, Dan Mircea**, *Alexandru Lapedatu între istorie și patrimoniul cultural național*, Alba Iulia, Editura, Altip, 2011;
65. **Mârza, Eva**, *Explorări bibliologice*, Sibiu, Editura Techno Media, 2008;
66. **Mârza, Iacob, Stanciu, Laura**, *Semantica politică iluministă în Transilvania (sec. XVII-XIX); Glosar de termeni*, Alba Iulia, Aeternitas, 2002.
67. **Moisa, Gabriel**, *Direcții și tendințe în istoriografia românească 1989 – 2006*, Oradea, Editura Universității, 2007;
68. **Moisa, Gabriel**, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965 – 1989*, Cluj, P. U. C, 2003;
69. **Moisa, Gabriel**, (coord.), *Studii de istoriografie românească*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2008;
70. **Müller, Florin**, *Politică și istoriografie în România 1948 – 1964*, Cluj – Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003;
71. **Nastasă, Lucian**, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999;
72. **Nastasă, Lucian**, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010;
73. **Niculescu, Maria**, *Managementul și epistemologia cercetării științifice*, Târgoviște, 2011;
74. **Opriș, Ioan**, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997;
75. **Idem**, *Istoricii și securitatea*, București, Editura Enciclopedică, 2004;
76. **Papacostea, Șerban**, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, Editura Corint, 2001;

77. **Păcurariu, Mircea**, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992;
78. **Pâclișanu, Zenovie**, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediție îngrijită de Pr. Ioan Tîmbuș, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2006.
79. **Pâclișanu, Zenovie**, *Biserica și Românismul*, Ediție îngrijită de Pr. Ioan Tîmbuș, Târgu-Lăpuș Galaxia Gutenberg, 2005.
80. **Pecican, Ovidiu**, *Identitate și strategii. Istorici transilvăneni interbelici (1918-1945)*, în Ovidiu Pecican (coord.), *România interbelică: Istorie și istoriografie. Analize istorice*, 2010;
81. **Pecican, Ovidiu**, *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în Evul Mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2002;
82. **Pop, Ioan-Aurel**, *Istoria românilor*, colecția „Biblioteca populară”, Chișinău, Grupul Editorial Litera, 2010;
83. **Porumb, Marius**, *Pictura românească din Transilvania, vol. I (sec. XIV-XVII)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981;
84. **Prodan, David**, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în secolul al XVIII-lea - studiu critic -*, cu o prefață de Ioan Lupaș, Sibiu, Tipografia “Cartea Românească”, 1944.
85. **Radu, Iacob**, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913;
86. **Rațiu, Ioan**, *Blajul. Scurte notițe informative*, Brașov, Tipografia Ciurcu, 1911;
87. **Ricoeur, Paul**, *Istorie și adevăr*, trad. de Elisabeta Niculescu, București, Editura Anastasia, 2002;
88. **Roman - Negoii, Ana - Maria**, *Recuperarea unui destin: Gheorghe Șincai, Hronica Românilor*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009.
89. **Sacerdoțeanu, Aurelian**, *Viața și opera lui Dimitrie Onciul*, în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ediție critică, îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, vol. I, București, Editura Științifică, 1968;
90. **Scurtu, Ioan**, *Istoria României în anii 1918-1940: evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996;
91. **Spinei, Victor**, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, Editura Istros, 1996;
92. **Stanciu, Laura**, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003.

93. **Stanciu, Laura**, *Orientări în studiul discursului istoric, aspecte semantice: O propunere pentru istoria Transilvaniei*, Alba Iulia, Aeternitas, 2005.
94. **Stănculescu-Bârda, Alexandru**, *Nicolae Iorga – concepția istorică*, Prefață de acad. Ștefan Pascu, ediția a II-a, București, Editura Cuget Românesc, 2011;
95. **Stern, Fritz**, *The Varieties of History. From Voltaire To The Present*, New York, Meridian Books, 1972;
96. **Stoica, Nicoleta**, *Drum drept: revista literară condusă de Nicolae Iorga (1913-1914): indice bibliografic*, Ploiești, Editura Premier, 1999;
97. *Studii și documente arhivistice: Ștefan Meteuș la 85 de ani*, Serie nouă îngrijită de Al. Matei, Cluj-Napoca, 1977;
98. **Șipoș, Sorin**, *Silviu Dragomir: Istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002;
99. **Tatu, Alexiu**, *Arhivele Statului din Cluj în refugiu la Sibiu. Documente de arhivă*, în *Conferințele Bibliotecii Astra* (coordonatorul colecției Onuc Nemeș – Vintilă), nr. 117 / 2010, Sibiu, tipografia Bibliotecii Astra, 2010;
100. **Tătar, Octavian**, *Introducere în istoria medie universală*, Alba Iulia, Tipografia Universității „1 Decembrie 1918”, 2009;
101. **Tempea, Radu**, *Istoria Sfintei Besereci a Șcheilor Brașovului*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Schiau și Livia Bot, Cluj-Napoca, Editura pentru literatură, 1969;
102. **Teodor, Corina**, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003;
103. **Teodor, Pompiliu**, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970;
104. **Teodor, Pompiliu**, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002;
105. **Teodor, Pompiliu**, *Istorici români și problemele istorice*, Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1993;
106. **Teodor, Pompiliu, Edroiu, Nicolae, Pop, Ioan Aurel**, *Istoria Medie a României. Formarea statelor medievale românești (sec. III-XIV). Texte istoriografice*, Cluj-Napoca, 1991;
107. **Triboi, Ion**, *Cercetarea științifică. Metodologia generală. Doctoratul*, Ploiești, Editura Universității din Ploiești, 2004;
108. **Veyne, Paul**, *Cum se scrie istoria*, trad. din limba franceză de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1999;

109. **Zub, Alexandru**, *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă*, Iași, Editura Junimea, 1997;
110. **Zub, Alexandru**, *De la istoria critică la criticism (istoriografia română sub semnul modernității)*, București, Editura Enciclopedică, 2000;
111. **Zub, Alexandru**, *Discurs istoric și tranziție*, București, Editura Institutului European, 1998;
112. **Zub, Alexandru**, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 2003.

V. Articole și studii

1. *Arhivele Statului Cluj la 50 de ani*, în *Revista Arhivelor*, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 649-651;
2. *Analele Academiei Române*, Seria II – Tomul XXXVIII (1915-1916). Partea administrativă și dezbaterile, București, 1916, p. 171, 209-214;
3. **Berza, M.**, *Știința și metoda istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tom XXVII, București, 1945, p. 1-64;
4. **Boc, Ovidiu-Valentin**, *Catalogul manuscris al bibliotecii lui Ștefan Meteș*, în *Transilvania*, nr. 5-6, mai-iunie, 2012, p. 117-121;
5. **Boc, Ovidiu-Valentin**, *Discurs istoric la Ștefan Meteș (1878-1977) asupra artei românești vechi*, în *Terra Sebus*, 5/2013 (în curs de publicare)
6. **Boc, Ovidiu-Valentin**, *Elemente ale discursului istoric la Ștefan Meteș. Considerații preliminare*, în *Sargetia*, Serie nouă, nr. II/2011, Deva, p. 423-436;
7. **Boc, Ovidiu-Valentin**, *Un manuscris de la istoricul Ștefan Meteș*, în *Transilvania*, nr. 7, iulie, 2013, p. 66-70;
8. **Decei, Aurel**, *Istoriografia română din Transilvania în cei douăzeci de ani de la Unire*, extras din *Gând Românesc*, nr. 7-9/1939, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1939, p. 5, 7, 12-15.
9. **Dragomir, Silviu**, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, în *Analele Academiei Române*, sect. ist. XXXIV, 1912, f. p.;
10. **Drăgan, Ioan**, *Șapte decenii de activitate a Arhivelor Statului din Cluj*, în *Revista arhivelor*, LIII, nr. 2, 1991, p. 188;
11. **Iorga, Nicolae**, *Bazele necesare unei istorii a evului mediu*, în vol. *Generalități cu privire la studiile istorice*, studiu introductiv de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 2000;

12. **Iorga, Nicolae**, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea*, în *Analele Academiei Române*, secț. lit. XXIX, 1906;
13. **Iorga, Nicolae**, *Dări de seamă*, în *Revista istorică*, anul XV, nr. 10-13, oct.-dec. 1929, p. 363;
14. **Iorga, Nicolae**, *Dări de seamă, cronică și notițe*, în *Revista istorică*, anul XVII, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1931, p. 248;
15. **Iorga, Nicolae**, *Dări de seamă, cronică, notițe*, în *Revista istorică*, anul XXI, nr. 4-6, aprilie-iunie, 1935, p. 187;
16. **Iorga, Nicolae**, *Dări de seamă*, în *Revista istorică*, anul XXII, nr. 4-6, aprilie-iunie, 1936, p. 174;
17. **Iorga, Nicolae**, *Două concepții istorice. Cuvântare de intrare la Academia Română (din 17 mai 1911)*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, ediție îngrijită de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 1999;
18. **Iorga, Nicolae**, *Frumusețea în scrierea istoriei. Lecția de deschidere la Universitatea din București (noiembrie 1897)*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, ediție îngrijită de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 1999;
19. **Iorga, Nicolae**, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *Analele Academiei Române*, secț. ist. XXVII, 1904;
20. **Iorga, Nicolae**, *Y-at-il eu un Moyen Âge byzantin?* în *Études byzantines*, vol. I, București, Institut d'études byzantines, 1939, p. 300-312;
21. **Lupaș-Vlasiu, Marina**, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*, în *A.I.I.N.*, 1939-1942, 8, p. 1-119;
22. **Manu, N.**, *Reforma Administrativă în Ardeal. Declarațiile d-lui Ștefan Meteș subsecretar de stat la Interne*, în ziarul *Epoca*, nr. 759, din 9.VIII.1931, p. 4;
23. **Matei, Alexandru**, *Ștefan Meteș la 85 de ani*, în *Revista Arhivelor*, anul XLIX, vol. XXXIV, nr. 1, 1972, p. 56;
24. **Mârza, Eva**, *Donații de cărți Șerban Cantacuzino pentru Transilvania*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj, X, 1986, p. 293-297;
25. **Mârza, Iacob**, *Aspecte ale sursologiei în Istoria Bisericii Române Unite de Zenovie Pâclișanu*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 297-305.;
26. **Mârza, Iacob**, *Petru Dobra (?-1757), protector al Unirii. Preliminarii*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 10/II, 2006, p. 103-112;

27. **Mârza, Iacob, Câmpeanu, Remus**, *Secvențe istoriografice privind unirea religioasă a românilor ardeleni*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 6/II, 2002;
28. **Mârza, Iacob**, *Recuperare istoriografică postdecembristă: preotul greco-catolic și istoricul Zenovie Pâclișanu*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 13, 2009, p. 161-170.
29. **Minea, I.**, *Locul lui D. Onciul în istoriografia românească*, în *Cercetări istorice*, XIII–XIV, nr. 1–2, 1940, p. 601–602;
30. **Miron, Greta – Monica**, *Antagonism și toleranță confesională în satele românești transilvănene în timpul mișcării lui Sofronie*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr special: *Geneza și semnificația ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI–XVIII)*, 2010, p. 171-179.
31. **Pâclișanu, Zenovie**, *Vechi vizitații canonice în Transilvania*, în *Cultura Creștină*, anul XVI, ianuarie 1936, nr. 1, p. 153-189;
32. **Pecican, Ovidiu**, *Identité et stratégie: historiens de l'Entre-deux-guerres (1918-1945)*, în *Transilvanian Review*, Cluj, vol. I, nr. 1, 1992, p. 104-126;
33. *Revista Arhivelor în anii 1925-1947*, în *Revista Arhivelor*, an XII, nr. 1, 1969, p. 327-343;
34. **Sacerdoțeanu, Aurel**, *Introducere*, în *Dimitrie Onciul, Studii de istorie. Studiu introductiv*, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 5-46;
35. **Săsăujan, Mihai**, *Atitudinea cercurilor oficiale austriece față de românii ortodocși din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în baza actelor Consiliului Aulic de Război și a rapoartelor conferințelor ministeriale din Viena*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/II, 2007, p. 224-251;
36. **Secășiu, Claudiu**, *Noaptea demnitarilor. Contribuții distrugerea elitei politice românești*, în *Analele Sighet*, vol. 6, *Anul 1948 – Instituționalizarea comunismului*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 894-921.
37. **Suttner, Ernst Cristoph**, *Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 9/II, 2005, p. 7-20.
38. **Șeicaru, Pamfil**, *Și n-a mai fost minunea*, în *ziarul Curentul*, anul V, nr. 1431, Duminică 24 ianuarie 1932, p. 1;

39. **Ștefănescu, Șt., N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine**, în *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre, a l'occasion du centième anniversaire de sa naissance* (coordonateur, D. M. Pippidi), București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 283-301;
40. **Tatay-Baltă, Cornel, Rotaru, Octavian**, *Un document revelator asupra activității culturale desfășurate de Petru Pavel Aaron*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 642-648;
41. *Telegraful român*, XLII (1894), nr. 14, p. 55; nr. 31, p. 123; XLVIII (1900), nr. 107, p. 437;
42. **Togan, N.**, *Statistica românilor din Transilvania în 1733*, în *Transilvania*, anul XXIX, 1898, nr. IX-X, noiembrie-decembrie, Sibiu, p. 169-213
43. **Vinulescu, Gh.**, *Dări de seamă*, în *Analele Institutului de Istorie Națională*, publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, VI, 1931-1935, Cluj, Tipografia „Cartea românească”, 1936, p. 598;
44. **Vinulescu, Gh.**, *Dări de seamă - despre Istoria bisericii a lui Ștefan Meteș*, în *Analele Institutului de Istorie Națională*, publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, VI, 1931-1935, Cluj, Tipografia „Cartea românească”, 1936.

VI. Webografie

1. <http://www.cultura.sibiu.ro/institutii/publicatii>, consultat în data de 10 ianuarie 2013
2. <http://www.euroinst.ro/titlu.php?id=192>, consultat la data de 10 noiembrie 2012
3. http://ro.wikipedia.org/wiki/Aurel_Decei, consultat la 12 mai 2012
4. http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Bogdan, consultat la 12 mai 2012